

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
MASTER IN DE GESCHIEDENIS VAN DE OUDHEID

Dwergen in de Grieks-Romeinse Oudheid

Van kleine saters tot troetels van de keizers

Promotor
Prof. dr. W. Clarysse

Masterproef
ingediend door

Valérie Wyns

Leuven 2010-2011

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
MASTER IN DE GESCHIEDENIS VAN DE OUDHEID

Dwergen in de Grieks-Romeinse Oudheid

Van kleine saters tot troetels van de keizers

Promotor
Prof. dr. W. Clarysse

Masterproef
ingediend door

Valérie Wyns

Leuven 2010-2011

In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar professor Clarysse, voor het leveren van snelle verbeteringen en goede raad. Dankzij zijn ondersteuning ben ik er in geslaagd nieuwe inzichten te ontdekken en verse denkpistes te bewandelen. Ook wil ik graag mijn ouders bedanken, die een geduldig klankbord vormden voor mijn ideeën, ook wanneer deze bij aanvang helemaal niet logisch leken. Ook mijn broer, die me tot in het British Museum vergezelde op mijn zoektocht naar dwergfigurines, wil ik bedanken voor de uithouding die hij vertoonde bij de urenlange zoektocht in tientallen museumzalen. Mijn vriend Thomas verdient eveneens dank, voor zijn hulp bij de vertalingen, en het geven van feedback en steun. Als laatste wil ik graag alle oudheidstudenten bedanken, wier enthousiasme en scherpzinnige opmerkingen ervoor zorgden dat mijn masterproef veelzijdiger is dan ik had durven denken.

1. SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE.....	6
1.1 TEKSTUITGAVEN	6
1.2 MODERNE LITERATUUR	7
2. INLEIDING	10
3. WAT IS DWERGGROEI? – DEFINITIE.....	13
4. BRONNENPROBLEMATIEK.....	17
4.1 GRIEKENLAND	17
4.2 ROME	20
5. SOCIALE STATUS VAN DWERGEN IN EGYPTE	22
5.1 FARAONISCH EGYPTE	22
5.1.1 <i>Het Oude Rijk (ca. 2700 – ca. 2100 v. Chr.)</i>	22
5.1.2 <i>Het Middenrijk (ca. 2100 v. Chr. – ca. 1600 v. Chr.)</i>	23
5.1.3 <i>Het Nieuwe Rijk (ca. 1600 – 1100 v. Chr.)</i>	23
5.1.4 <i>De Late Periode (ca. 1100 v. Chr. – 332 v. Chr.)</i>	24
5.2 HELLENISTISCH EGYPTE EN EGYPTISCHE INVLOED OP GRIEKENLAND EN ROME.....	24
5.2.1 <i>Hellenistisch houding tegenover dwergen</i>	24
5.2.2 <i>Het Mahdia-wrak: Voorbeeld van Alexandrijnse invloed</i>	26
6. DWERGEN IN GRIEKENLAND EN ROME	28
6.1 DWERGGROEI: HANDICAP OF ONGELUKKIGE ANOMALIE?	28
6.2 PYGMEEËN	34
6.3 DWERGEN ALS BURGERS EN IN HET BEROEPSLEVEN	37
6.4 DWERGEN ALS ENTERTAINERS EN SLAVEN	47
7. CONCLUSIE	57
8. BIJLAGEN I: TEKSTEN	59
8.1 EGYPTE.....	59
8.2 PYGMEEËN	60
8.3 GRIEKENLAND	61
8.4 ROME	65
9. BIJLAGEN II: AFBEELDINGEN	70

1. Selectieve bibliografie

1.1 Tekstuitgaven

- ARISTOTELES, *Athenaion Politeia*, trad. RACKHAM, H., (The Loeb Classical Library), Londen, 1967.
- ARISTOTELES, *De Generatione Animalium*, trad. PECK, A.L., (The Loeb Classical Library), Londen, 1963.
- ARISTOTELES, *De Historia Animalium*, trad. PECK, A.L., (The Loeb Classical Library), Londen, 1970.
- ARISTOTELES, *De Partibus Animalium*, trad. PECK, A.L., (The Loeb Classical Library), 1961.
- ARISTOTELES, *Problemata*, trad. HETT, W.S., (The Loeb Classical Library), 1961.
- CICERO, *De Finibus Bonorum et Malorum*, trad. RACKHAM, H., (The Loeb Classical Library), Londen, 1914.
- CICERO, *De Oratore*, trad. SUTTON, E.W., (The Loeb Classical Library), Londen, 1967.
- DIO CASSIUS, *Historia Romanorum*, trad. CARY, E., (The Loeb Classical Library) VIII, Londen, 1961.
- DIONYSIUS van HALICARNASSUS, *Antiquitates Romanae*, trad. CARY, E., (The Loeb Classical Library) I, Londen, 1960.
- HIPPOKRATES, *Πέρι Γυνή*, ed. trad. JOLY, R., (Collection Budé) XI, Parijs, 1970.
- JUVENALIS, *Saturae*, ed. trad. BRAUND, S.M., (The Loeb Classical Library), Londen, 2004.
- LUCIANUS, trad. HARMON, A.M., (The Loeb Classical Library) I, Londen, 1960.
- LUCRETIUS, *De Rerum Natura*, trad. ROUSE, W.H.D., (The Loeb Classical Library), Londen, 1982.
- MARTIALIS, *Epigrams*, ed. Trad. SCHACKLETON-BAILEY, D.R., (The Loeb Classical Library) III, Londen, 1993.
- PHILOSTRATUS, *Imagines*, trad. FAIRBANKS, A., (The Loeb Classical Library), Londen, 1960.
- PLINIUS, *Epistulae et Panegyricus*, trad. RADICE, B., (The Loeb Classical Library), Londen, 1969.
- PLINIUS, *Naturalis Historia*, trad. RACKHAM, H., (The Loeb Classical Library) II, Londen, 1938.

- PLUTARCHUS, *Moralia*, trad. BABBITT, F.C., (The Loeb Classical Library) I, 1986.
- PLUTARCHUS, *Moralia*, ed. trad. DUMORTIER, J., (Collection Budé) VII, Parijs, 1976.
- PLUTARCHUS, *Vitae*, trad. PERRIN, B., (The Loeb Classical Library) I, Londen, 1967.
- PROPERTIUS, *Elegiae*, ed. trad. GOOLD, G.P., (The Loeb Classical Library), Londen, 1990.
- SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE, *Historia Augusta*, trad. MAGIE, D., (The Loeb Classical Library) II, Londen, 1980.
- SENECA, *Controversiae*, trad. WINTERBOTTOM, M., (The Loeb Classical Library) II, Londen, 1974.
- STATIUS, *Silvae*, trad. MOZLEY, J.H., (The Loeb Classical Library) I, Londen, 1967.
- STRABO, *Geographica*, trad. JONES, H.L., (The Loeb Classical Library) VIII, Londen, 1967.
- SUETONIUS, *De Vita Caesarum*, trad. ROLFE, J.C., (The Loeb Classical Library) I & II, Londen, 1913.

1.2 Moderne literatuur

- ALELY, A., 'Les enfants malformés et considérés comme prodigia à Rome et en Italie sous la République', *REA* 105 (2003), 127-156.
- BAINES, J., 'Merit by proxy: the biographies of the dwarf Djeho and his patron Tjaiharpta', *JEA* 78 (1992), 241-257.
- BALLABRIAGA, A., 'Le malheur des nains: Quelques aspects du combat des grues contre les pygmées dans la littérature grecque', *REA* 83 (1981), 57-74.
- BARTON, C.A., *The sorrows of the ancient Romans: the gladiator and the monster*, Princeton, 1993.
- BAUCHHENS, G., *Das Wrack. Der Schiffsfund von Mahdia*, Keulen, 1994.
- BEAGON, M., *The elder Pliny on the human animal: Natural history, book 7*, Oxford, 2005.
- BIEBER, M., *The history of Greek and Roman theater*, Princeton, 1961.
- BRADLEY, K.R., *Slaves and masters in the Roman empire*, Brussel, 1984.
- BRAUN, K., & HAEVERNICK, T.E., *Das Kabirenheiligtum bei Theben*, IV, Berlijn, 1981.
- BRUNET, S., 'Female and dwarf gladiators', *Mouseion* 4 (2004), 145-170.

- CARRUESCO, J., 'Le nain d'Alexandrie', in: SERRA, F., *Miscellanea papyrologica herculanensia*, I, Rome, 2010, 133-136.
- DASEN, V., 'Dwarfism in ancient Egypt and classical antiquity', *Medical History* 32 (1988), 253-276.
- DASEN, V., 'Dwarfs in Athens', *Oxford Journal of Archaeology* 9 (1990), 191-207.
- DASEN, V., *Dwarfs in ancient Egypt and Greece*, Oxford, 1993.
- DASEN, V., 'All children are dwarfs: medical discourse and iconography of children's bodies', *OJA* 27 (2008), 46-62.
- DELCOURT, M., *Stérilités mystérieuses et naissances maléfiques dans l'Antiquité classique*, Luik, 1938.
- EDWARDS, M.L., 'The cultural context of deformity in the ancient Greek world', *AHB* 10 (1996), 79-92.
- FARKAS, A.E., e.a., *Monsters and demons in the ancient and medieval worlds*, Mainz, 1987.
- GARLAND, R., 'Deformity and disability in the Graeco-Roman world', *History today* 42 (1992), 38-44.
- GARLAND, R., *The eye of the beholder: deformity and disability in the Graeco-Roman world*, New York, 1995.
- GRASSL, H., 'Behinderte in der Antike', *Tyche* 1 (1986), 118-126.
- GRMEK, M., *Diseases in the ancient Greek world*, Baltimore en Londen, 1989².
- HARRIS, W.V., 'Child-exposure in the Roman Empire', *JRS* 84 (1994), 1-22.
- HEMBERG, B., *Die Kabiren*, Uppsala, 1950.
- HUYS, M., 'The Spartan practice of selective infanticide and its parallels in ancient utopian tradition', *Anc Soc* 27 (1996), 47-74.
- JEANMAIRE, H., *Dionysos: Histoire du culte de Bacchus*, Parijs, 1951.
- KOZOLOFF, A.P. & MITTEN, D.G., *The god's delight: the human figure in classical bronze*, Cleveland, 1988.
- LAES, C., 'Ik zie er niet uit! Gehandicaptten, invaliden en mismaakten in de Romeinse oudheid', *Hermeneus* 83 (2011), 19-25.
- LIBERO, L., 'Dem Schicksal trotzen: behinderte Aristokraten in Rom', *AHB* 16 (2002), 75-93.
- LULLIES, R., *Festschrift zum 60. Geburtstag von Bernhard Schweizer*, Keulen, 1954.
- NACHTERGAEL, G., 'Les terres cuites "du Fayoum" dans les maisons de l'Égypte romaine', *ChrEg* 60 (1985), 223-239.

- NACHTERGAEL, G., 'Terres cuites de l'Égypte gréco-romaine', *ChrEg* 70 (1995), 254-294.
- SCHMIDT, M., 'Hephaistos lebt. Untersuchungen zur Frage der Behandlung behinderten Kinder in der Antike', *Hephaistos* 5-6 (1983-1984), 133-161.
- SNOWDEN, F., *Blacks in antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman World*, Cambridge (VS), 1970.
- STEVENSON, W.E., *The pathological grotesque representation in Greek and Roman art*, 1975.
- TOD, M.N., 'An ephebic inscription from Memphis', *JEA* 37 (1951), 86-99.
- UHLENBROCK, J.P., *The coroplast's art: Greek terracottas of the Hellenistic world*, New York, 1990.
- WEILER, I., *Soziale Randgruppen und Aussenseiter im Altertum*, Graz, 1988.
- WEILER, I., 'Überlegungen zu Zwergen und Behinderten in der antiken Unterhaltungskultur', *Gräzer Beiträge* 21 (1995), 121-145.

2. Inleiding

In de hedendaagse populaire media fungeren dwergen steevast als onderwerp van grappen, als clowns, als lichte noot in een stuk dat anders te zwaar zou zijn. Slechts zelden krijgen zij een rol toebedeeld waarin de focus niet ligt op hun lengte en de komische implicaties ervan. Deze attitude is eeuwenoud. Al sinds de oudheid functioneert de dwerg als nar en als ‘comic relief’. Hij was een dankbaar onderwerp voor komedieschrijvers, en ook als publieksentertainers in allerhande gezelschappen was de dwerg geliefd. Maar strookt dit beeld met de werkelijkheid? Werden dwergen altijd bekeken als rariteit, en konden ze alleen aan de slag als vermaak voor hun meesters of voor een ruimer publiek? Deze vragen zullen centraal staan in deze thesis. Het beeld dat men vaak heeft over dwergen in de oudheid is te ongenueanceerd. In meer dan 1000 jaar geschiedenis, van het archaïsche Griekenland tot het keizerlijke Rome was de sociale positie van dwergen aan grote veranderingen onderhevig. Zo konden dwergen waarschijnlijk vooral in archaïsch en klassiek Griekenland hun plichten als burgers vervullen, en kwamen sommige dwergen in het keizerlijke Rome in de hoogste hofsferen terecht.

Het centrale onderwerp van deze thesis is de sociale positie en het dagelijkse leven van dwergen in de Grieks-Romeinse oudheid. Dit houdt hun maatschappelijke positie in, de beroepen die zij konden uitoefenen, de functies die zij vervulden in de politiek. Ze speelden ook een rol in de religie, hoewel aan deelnemers van de cultus bepaalde lichamelijke eisen werden gesteld. In het heiligdom van de Kabeiroi bij Thebe, vervulden zij bijvoorbeeld een belangrijke rol. In de cultus van Dionysos spelen ze de rol van saters. Of men in de oudheid dwerggroei als een handicap zag, zoals blindheid, of eerder als een licht fysiek ongemak, wordt eveneens bestudeerd, aangezien dit ook gevolgen heeft voor hun aanvaarding als volwaardige burgers. Hoe hun lichamelijke gesteldheid werd geïnterpreteerd door hun tijdgenoten wordt geëvalueerd aan de hand van uiteenlopende bronnen. In geneeskundige werken, die het meest voor de hand liggen als bron over lichamelijke misvormingen, vinden we geen melding van het fenomeen dwerggroei, omwille van verschillende redenen die later besproken worden. De mythologische rol van dwergen wordt alleen besproken, wanneer ze een attitude reflecteert die aanwezig was in het dagelijks leven.

Deze thesis blijft beperkt tot Griekenland en Rome, van de archaïsche periode tot het late keizerrijk. Het Oude Egypte verschijnt mee in beeld waar het bijdraagt tot de kennis van

de twee andere regio's. Faraonisch Egypte heeft immers een sterke invloed uitgeoefend op het Griekse gedachtegoed over dwergen, en deze ideeën bleven doorwerken in het Hellenisme. Ook in Rome is er een Egyptische invloed waar te nemen.

Het onderzoek naar dwergen kadert in de 'disability history', die de laatste decennia veel aandacht heeft gekregen. Dit studiegebied vormt een onderdeel van de mentaliteitsgeschiedenis. Dwergen zijn nog nooit het onderwerp geweest van een synthese voor de Grieks-Romeinse oudheid. Slechts één werk trekt conclusies over het leven van dwergen uit archeologische en literaire bronnen, namelijk *Dwarfs in ancient Egypt and Greece* van Véronique Dasen. In de twintig jaar sinds dit werk verscheen, zijn slechts een paar detailstudies over dwergen gepubliceerd. In deze thesis wordt voor het luik Griekenland vertrokken van het materiaal dat Dasen verzamelde, aangevuld door recenter ontdekte stukken. Hieraan wordt een alternatieve interpretatie gegeven. Dasen trekt immers vaak een vrij negatieve conclusie uit het bronnenmateriaal, waar soms een positieve interpretatie de voorkeur verdient. Om het leven van dwergen in het Romeinse rijk te reconstrueren, hanteren we een andere aanpak. Hierover zijn nog geen overzichtsstudies verschenen, zelfs de detailstudies over dwergen in het Romeinse rijk zijn op een hand te tellen. Deze kleinere studies worden als vertrekpunt genomen, samen met iconografische overzichten. Een groot deel van de bronnen werd op die manier verzameld.

Door het gebrek aan skeletale overblijfselen uit de Grieks-Romeinse oudheid is de aanwezigheid van dwergen moeilijk te interpreteren. Omdat de gevonden geraamten vaak fragmentarisch zijn, is het heel moeilijk kinderen van dwergen te onderscheiden.¹ Slechts één Grieks specimen kon zonder twijfel als dwerg geïdentificeerd worden, een skelet van een vrouwelijke dwerg tussen de 35 en 40 jaar oud uit Gouvalari.² De informatie over dwergen in de oudheid is dus niet afkomstig van skeletale overblijfselen, maar eerder uit de literaire en iconografische bronnen die handelen over reële dwergen. Mythen zoals die van de Kabeiroi, de goddelijke dwergsmiden, worden slechts behandeld in de mate dat ze een afspiegeling vormen van een bestaande opvatting over dwergen, zoals de Kerkopes, twee dwergdeugnieten die Herakles het leven moeilijk maakten. Het speelse en plagende karakter van

---

¹ DASEN, *Dwarfs in ancient Egypt*, 16.

² BARTSOCAS, C.S., 'Stature of Greeks of the Pylos area during the second millenium BC', *Hippocrates Magazine* 2 (1977), 157-160.

dwergen is een motief dat immers vaak terugkeert in verhaalstof en iconografie, en verraadt de aanwezigheid van bepaalde stereotypen in de antieke maatschappij.

De term 'dwerg' vormt zelf een onderdeel van enige discussie. Het gebruik van het woord kan een negatieve connotatie hebben, en zelfs beledigend zijn. In deze thesis heeft de term een neutrale betekenis. Het is een kort woord dat het beste de antieke lading van de woorden 'nanus' en 'νανος' dekt. In de oudheid maakte men immers weinig of geen onderscheid tussen verschillende soorten dwerggroei. Men had een notie van de vorm van dwerggroei die vandaag achondroplasia heet, maar de termen 'nanus' en 'νανος' waren het meest algemeen in gebruik, zonder te differentiëren tussen de verschillende aandoeningen.

3. Wat is dwerggroei? – Definitie³

Het fenomeen dwerggroei wordt hier vooral omschreven in functie van de geschiedschrijving. De vormen van dwerggroei die in de oudheid het vaakst voorkwamen worden besproken. Sommige aandoeningen leidden immers onvermijdelijk tot kindersterfte aangezien aangepaste zorg ontbrak. Kinderen die vlak na de geboorte al duidelijke symptomen van dwerggroei vertoonden, werden soms te vondeling gelegd of verwaarloosd, met de dood als gevolg. Daarom zijn voor deze studie de aandoeningen het interessantst die bij de geboorte niet zichtbaar waren en vooral degene die een relatief groot aantal kinderen toelieten de kindertijd te overleven. Toch zijn in de bronnen vooral dwergen met achondroplasie geattesteerd, een aandoening die vaak vanaf de geboorte zichtbaar is. Deze aandoening is immers de frequentste vorm van dwerggroei⁴, en biedt de grootste kansen tot overleven van de kindertijd zonder aangepaste zorg.

Het fenomeen dwerggroei kent verschillende verschijningsvormen, waarbij de getroffen personen een abnormale groei meemaken, die onder het algemene gemeenschappelijke groeipatroon valt van personen van hetzelfde ras, geslacht en leeftijd. Het vaakst zijn deze personen tussen 1 meter en 1,4 meter groot.⁵ Deze lengte is vandaag van toepassing op de westerse landen, in de oudheid waren dwergen waarschijnlijk nog kleiner. De oorzaken van deze abnormale groei kunnen genetisch, hormonaal, metabolisch en nutritioneel zijn. Een op 10 000 geboorten krijgt te maken met een vorm van dwerggroei. De kans op overerving is 50% wanneer een van de ouders eveneens dwerg is. De aandoening komt even vaak voor bij mannen als vrouwen. Hun levensverwachting ligt over het algemeen lager dan die van de mens met een doorsnee lengte vanwege hun grotere gevoeligheid voor infecties en ziekten, en ze krijgen vaker te maken met aanverwante misvormingen als *genu valgum* of *varum*, respectievelijk abnormale x-benen en o-benen.

Dankzij de paleopathologie weet men ondertussen dat aangeboren ziekten in de oudheid waarschijnlijk even vaak of vaker voorkwamen dan vandaag, omdat de moeders tijdens hun zwangerschap meer blootgesteld werden aan ondervoeding en ziekte dan de

---

³ De beschrijvingen die hier te vinden zijn zijn vooral ontleend aan Dasen, *Dwarfs in ancient Egypt and Greece*. Wel zijn er wijzigingen aangebracht in de structuur en conclusies voor het historisch onderzoek.

⁴ 1 op 34 000 geboorten.

⁵ NEHME, A.-M., e.a., 'Skeletal growth and development of the achondroplastic dwarf', *Clinical Orthopedica* 116 (1976), 8-23.

moderne vrouw. Volgens Schefold zou achondroplasie zeker vaker zijn voorgekomen door de inteelt die vooral in kleine rurale gemeenschappen op het platteland plaatsvond⁶. Als voorbeeld hiervoor haalt hij een groep van twaalf Romeinse skeletten aan, gevonden in de buurt van het huidige Cambridge, waarvan er vijf een erfelijke misvorming vertoonden⁷. De kans op de geboorte van een dwerg zou dus groter zijn geweest, maar aangezien de overlevingskansen gering waren, kan niet aangenomen worden dat er in de oudheid meer dwergen daadwerkelijk volwassen werden.

Dwerggroei zichtbaar bij de geboorte

- Achondroplasie

Achondroplasie, de vaakst voorkomende vorm van dwerggroei, is het gevolg van een genetische mutatie, en meer dan 80% van de personen met achondroplasie hebben een zogenaamde 'nieuwe' mutatie. Met andere woorden, geen van de ouders droeg een gen dat achondroplasie tot gevolg had, maar het gen ontwikkelde zich in de baarmoeder. De aandoening is zichtbaar bij de geboorte of in het eerste levensjaar.

Personen met deze aandoening hebben een normaal ontwikkelde romp en kleine ledematen. Het hoofd is groot met een hoog voorhoofd. De dwerg heeft een prominente buik en een uitstekend achterste. De mentale en seksuele ontwikkeling verloopt over het algemeen normaal. Ook de genitaliën zijn ontwikkeld zoals bij een mens met een normale lengte. Vandaar wellicht het geloof in de oudheid dat dwergen enorme penissen hadden.

-Schildklierandoeningen

Door verschillende schildklierandoeningen kan ook dwerggroei ontstaan, met zowel fysieke als mentale achterstand tot gevolg. Zo kunnen bij endemisch cretinisme, een zwelling van de schildklier, wasachtige uitgroeiën van de huid plaatsvinden. Ook dikke lippen, een constant open mond met een uithangende tong en steeds halfgesloten ogen zijn typische kenmerken. Deze dwergen bereiken bijna nooit seksuele of emotionele volwassenheid. Hun levensverwachting is bijzonder laag.

---

⁶ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 12.

⁷ MORRIS, I., *Death-ritual and social structure in classical antiquity*, Cambridge, 1992, 90.

-Pygmeeën

Pygmeeën zijn een apart soort dwerg. Hun uiterlijk komt overeen met dat van dwergen met een hypofyseprobleem. Ze stammen uit Centraal-Afrika en zijn slank en gespierd, met een lichte versmalling van de heupen en de schedel. Mogelijk is hun dwerggroei het gevolg van een genetische aanpassing aan het leven in de equatoriale zone.

Dwerggroei niet of onduidelijk zichtbaar bij de geboorte

- Hypochondroplasia

Hypochondroplasia is een mildere vorm van achondroplasia. Het gezicht en het hoofd zijn eerder in proportie met de rest van het lichaam. De ziekte is ook pas zichtbaar vanaf het tweede of derde levensjaar. De levensverwachting van dwergen met hypochondroplasia zal in de oudheid waarschijnlijk het hoogst geweest zijn, vanwege het late verschijnen van kenmerken van hun aandoening, hun normale mentale ontwikkeling, en relatief weinig bijkomende misvormingen.

- Pseudo-achondroplasia

Het lichaam is bij pseudo-achondroplasia meer in proportie dan bij achondroplasia, het hele skelet is kleiner. De aandoening gaat gepaard met een heel aantal problemen, van gewrichtsproblemen tot extreem broze beenderen. De beenderen breken snel, zijn vaak gebogen en hebben de neiging te vervormen. Deze aandoening wordt pas zichtbaar in het derde en vierde levensjaar vanwege de normale lichaamsverhoudingen van het kind.

- Spondylo-epiphyseale dysplasie

De dwerg heeft lange ledematen in verhouding tot de korte, tonvormige romp. De onderrug buigt binnenwaarts en het gezicht is eerder plat. In zwaardere gevallen is de aandoening zichtbaar tussen het tweede en derde levensjaar, bij mildere types zelfs pas tussen het vijfde en tiende levensjaar.

- Hypopituitarisme

Deze dwerggroei wordt veroorzaakt door een tekort van hormonen uit de hypofyse. Het lichaam krijgt zo te weinig groeihormonen. Deze aandoening is vaak het gevolg van een tumor rond de hypofyse, wat gevolgen heeft voor de levensduur van de dwerg. Het lichaam heeft correcte proporties, maar slecht ontwikkelde spieren en mollige handen, voeten en romp.

Soms zijn de geslachtskenmerken onderontwikkeld. De aandoening wordt zichtbaar tussen zes maanden na de geboorte en het vierde levensjaar.

Deze vormen van dwerggroei zijn slechts een greep uit het enorme spectrum aan aandoeningen. De bovengenoemde zijn de vaakst voorkomende vormen, en degene die in de oudheid ook het vaakst waargenomen werden. Slechts zelden is het mogelijk de verschillende soorten dwerggroei te herkennen, aangezien men in de oudheid nauwelijks onderscheid maakte, en alle in het oog springende kenmerken van de verschillende aandoeningen bijeenamen in hun beschrijvingen en kunstwerken. Wel kan in individuele gevallen, wanneer er een portret van een dwerg met veel oog voor detail is gemaakt, de specifieke aandoening van de geportretteerde geïdentificeerd worden.

4. Bronnenproblematiek

4.1 Griekenland

Vocabularium en tekstuele bronnen

Het Grieks heeft twee algemene woorden voor personen met een abnormaal kleine gestalte, namelijk πυγμαῖος en νᾶνος. Het eerste woord is al geattesteerd in de Ilias⁸, waar Homeros het heeft over de mannen die langs de rivier Okeanos wonen. Volgens Dasen is het woord afgeleid van πυγμή, ‘vuist’, en vandaar ook “boksen”. Een *pugmê* is ook een “vuistgrote” lengtemaat van ongeveer 35 centimeter, de afstand tussen de vuist en de elleboog. Het woord duidt dus ofwel op de geringe lengte van de personen, ofwel op hun reputatie als vechtersbazen⁹. Het woord νᾶνος komt voor het eerst voor in de verloren komedie ‘Ολκᾶδες van Aristophanes, en in zijn Pax¹⁰. In dit laatste stuk wordt het woord ναοφυσῆς gebruikt als beschrijving van krabachtige dansers, die echter geen dwergen zijn. Krabben worden omwille van hun waggelende manier van lopen met dwergen vergeleken.

De twee woorden zijn vrijwel synoniem. Het woord πυγμαῖος duidt niet noodzakelijk op een geografische of raciale begrenzing, hoewel de moderne benaming pygmeeën voor het Afrikaanse dwergvolk teruggaat op de Griekse term πυγμαῖος. Auteurs als Herodotos verkozen de term al boven het algemene νᾶνος om het kleine volk aan te duiden¹¹.

In de tekstuele bronnen is het soms moeilijk een mens als dwerg te onderscheiden. Vaak worden er vage termen als ‘kleine man’ gebruikt, zoals μικροὶ ἄνδρες¹² en γένος μικρόν¹³, waardoor het niet mogelijk is te bepalen of de man gewoon klein van stuk was of werkelijk dwerggroeï had. De fabeldichter Aesopus was mogelijk ook een dwerg. In de orale traditie was hij lelijk en misvormd, en mogelijk was zijn dwerggroeï zo vanzelfsprekend geworden, dat dit niet meer vernoemd werd. Zo is vandaag bijvoorbeeld ook Repelsteeltje in ieders verbeelding een dwerg. Dit wordt slechts zelden expliciet vermeld in het sprookje,

---

⁸ HOMEROS, *Ilias*, 3.3.

⁹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 163.

¹⁰ ARISTOPHANES, *Pax*, 790.

¹¹ HERODOTOS, 2.31-2.

¹² BASILIS, *Fr. Gr. Hist. 718 F1* = ATHENAIOS. 9.390b.

¹³ ARISTOTELES, *Historia Animalium*, 8.12.597a; CTESIANS, *Fr. Gr. Hist. 688, F45* = PHOTIUS, *Bibliotheca*, 72.46a.

maar blijkt uit de illustraties. Zo stelt volgens Schefold een afbeelding op een rood-figurige vaas Aesopus als dwerg voor die met een vos praat¹⁴.

Dwergen in de iconografie

De Griekse kunst werd in sterke mate beheerst door een streven naar perfecte lichaamsverhoudingen. De weerzin van de Grieken voor disproportie ging zo ver dat ze ook monsters zo ‘normaal’ mogelijk gingen voorstellen. Ze hielden er dezelfde houding op na tegenover het afbeelden van verminkingen en handicaps. Dat dwergen wel werden afgebeeld, suggereert volgens Dasen dat dwerggroei een sociaal aanvaarde anomalie was¹⁵. Er is ook een andere mogelijkheid. Grieken beeldden immers niet alleen dwergen af, maar ook kreupelen, misvormden, blinden en andere handicaps. Ze normaliseerden echter hun verminking zodanig dat niet de misvorming sociaal aanvaard werd, maar wel de verzachte en verdoezelde versie ervan zoals die in de kunst voorkwam. Dwergen waren dus niet de enige gehandicapten die men afbeeldde. Ook in karikaturen en weergaven van komedies kwamen mensen met een minder dan perfecte lichaamsbouw voor. Ze waren grappig, meer nog, ze boden een comfortabel tegenbeeld van de Griek die de stukken bestelde.

Over het algemeen zijn dwergen te onderscheiden van kinderen door hun fysieke volwassenheid, te zien aan hun baardgroei en volgroeide genitaliën. Ook hun lichaamsproporties zijn anders dan die van personen met een normale lengte en wanneer de kunstenaar oog voor detail had, liet hij dit zien in zijn afbeeldingen. Kinderen werden dan weer vooral op roodfigurige vazen disproportioneel afgebeeld, waardoor ze nog moeilijker van dwergen te onderscheiden zijn¹⁶. Soms droegen ze echter voorwerpen die hen als kinderen identificeren, en ze hadden ook duidelijk de lichamelijke volwassenheid nog niet bereikt.

Vooraf in de archaische periode kwamen dwergen bijna nooit herkenbaar voor in de kunst wegens het gebrek aan naturalistische verhoudingen. Een dwerg is dus moeilijk te herkennen aan zijn lichaamsspecifieke proporties, aangezien hij slechts als een kleine man zou worden afgebeeld. Kleinere figuren konden echter ook kinderen of personen van lagere

---

¹⁴ SCHEFOLD, K., *Griechische Dichterbildnisse*, Zürich, 1965, 89, pl. 3b

¹⁵ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 166.

¹⁶ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 168.

rang aanduiden. Vaak moeten dus figuren op archaische schilderijen door middel van eliminatie als dwerg geïdentificeerd worden. Dasen identificeert het personage op een pyxis in het Louvre als dwerg¹⁷ omdat het personage is verkleind, maar er geen reden is in de compositie om dit te doen. De figuur op de pyxis is inderdaad opmerkelijk verkleind, maar niets in de compositie duidt er op dat het personage daarom ook een dwerg is. Hij heeft weliswaar een baard, maar hij kan evenzeer een personage van lagere rang zijn. Het zoeken naar dwergen in de archaische kunst is vrijwel steeds nattevingerwerk met weinig kans op zekerheid.

Dwergen zijn eveneens moeilijk te onderscheiden van karikaturen. Deze hebben namelijk grote hoofden, wat hen een zekere gelijkenis geeft met achondroplastische dwergen. Een mogelijke sleutel tot onderscheiden ligt mogelijk in de aard van de karikaturen. Volgens Dasen stellen de afbeeldingen vaak biologische onmogelijkheden voor, met een te groot hoofd en een te klein lichaam¹⁸. Zij houdt er wel geen rekening mee dat ook een karikatuur een dwerg kan afbeelden. Dwergen waren immers wel vaker het onderwerp van spot omwille van hun lichaamsproporties, dus karikaturen van hun ‘misvormingen’ zouden logischerwijze ook gemaakt zijn¹⁹. Dit illustreren de bijgevoegde voorbeelden, waarop dwergen met uitvergrote hoofden te zien zijn.

In de archaische zwartfigurige vazen kan dwerggroei zelden of nooit met zekerheid vastgesteld worden. Op de klassieke roodfigurige vazen, die anatomisch realistischer zijn, kan men soms vaststellen welk type dwerggroei afgebeeld is. Volgens Dasen gaat het vooral om achondroplasie²⁰. Deze afwijking leent zich het best tot een uitgesproken afbeelding van het fenomeen dwerggroei, door de brede romp en korte benen, het puilende voorhoofd en de uitstekende buik en bips. Ook hypochondroplasie zou te diagnosticeren zijn, maar de meer proportionele lichaamsbouw bemoeilijkt het onderscheid met kinderen. Saters lijken in de afbeeldingen eveneens op dwergen. Hier zou men verschil kunnen maken tussen de twee door de neuzen: dwergen hebben een kleine knopneus, saters een onregelmatige, stompe en grote neus²¹. Dwergen werden ook vaak met grote genitaliën afgebeeld, wat als onelegant werd

---

¹⁷ *Corpus Vasorum Antiquorum France*, 26, Louvre 17, 35-6, pl. 32.5 (G1)

¹⁸ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 169.

¹⁹ Figuur 1

²⁰ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 171.

²¹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 173.

gezien²². Een verklaring hiervoor kan zijn dat achondroplastische dwergen inderdaad proportioneel grotere genitaliën hebben dan een mens met een normale lengte, en daardoor enige verwondering opriepen, evenals de mythe dat dwergen altijd enorme fallussen hadden²³. Zwaardere vormen van dwerggroei zijn niet met zekerheid geattesteerd, mogelijk omdat kinderen met een zware handicap hun eerste levensjaar vaak niet overleefden en men deze aandoeningen gewoon niet kende in hun volwassen vorm.

Tijdens het hellenisme namen de afbeeldingen van dwergen exponentieel toe. Dit zou te wijten zijn aan de vernieuwde interesse die men koesterde voor alles wat ‘anders’ was, en/of aan nieuwe geneeskundige inzichten. De scholen van Alexandrië en Smyrna stimuleerden de anatomisch correcte afbeelding van lichamelijke anomalieën²⁴.

4.2 Rome

Vocabularium en tekstuele bronnen

Net als in het Grieks zijn er twee algemene woorden die zonder onderscheid gebruikt worden voor ‘dwerg’ in het Latijn, namelijk *pumilio* en *nanus*. *Pumilio* wordt in de literatuur voor het eerst geattesteerd in Lucretius²⁵, en in de epigrafie is er een voorbeeld uit de derde eeuw v. Chr.²⁶ Het woord bestaat in verschillende varianten, zoals *pumilio*, *pumilius*, en *pumilus*. Waarschijnlijk werd het afgeleid van het Griekse πυγμαίη, net als πυγμαῖος²⁷. Een andere interpretatie wordt door Adams gemaakt, die oppert dat *pumilio* zou afgeleid zijn van *pubes*, waardoor *pumilio* letterlijk ‘harig mannetje’ betekent²⁸. Het woord *nanus* komt voor het eerst voor in een fragment van de dichter Helvius Cinna²⁹, en enkele jaren later ook bij Propertius³⁰. Het werd afgeleid van het Griekse νᾶνος³¹. In het Latijn betekent het woord *pygmaeus*, in tegenstelling tot zijn Griekse tegenhanger πυγμαῖος, alleen een dwerg van Afrikaanse afkomst, die behoorde tot de specifieke pygmeeën stammen.

---

²² DOVER, K.J., *Greek homosexuality*, Londen, 1978, 125-129.

²³ ARISTOTELES, *Historia Animalia*, 6.24.577b = tekst 7 + Figuur 2

²⁴ HELLENKEMPER-SALIES, *Das Wrack*, 495.

²⁵ LUCRETIUS, 4.1162.

²⁶ CIL I.569.

²⁷ DE VAAN, M., ‘Pumilus’, *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*, II, Leiden, 2008, 499.

²⁸ ADAMS, W.Y., e.a., *Mélanges offerts à Jean Vercoutter*, Parijs, 1985, 244.

²⁹ CINNA, 9.1.

³⁰ PROPERTIUS, 4.8.41.

³¹ BEEKES, R., ‘νᾶνος’, *Etymological dictionary of Greek*, II, Leiden, 2010, 995.

Dwergen in de iconografie

Zowel in de Griekse als Romeinse wereld werden dwergen slechts aarzelend afgebeeld. Beide culturen droegen het ideale lichaam hoog in het vaandel, waardoor dwergen vaak slechts op kleine afbeeldingen te vinden zijn, en nooit in levensgrote beelden of op grote vazen³².

Toch werden in de Romeinse iconografie dwergen opvallend grover afgebeeld dan bij hun Griekse tegenhangers. Ze worden karikaturaal weergegeven, met belachelijk grote fallussen en voeten en bijzonder grove trekken. Dwergen worden vaak walgelijk en onnatuurlijk weergegeven, zoals het bijgevoegde voorbeeld van de dwerg uit het vroege Keizerrijk vol wratten en met drie penissen, waarvan er een uit het voorhoofd bungelt³³. Deze dwerg is echter niet alleen te verachten omwille van zijn gestalte, hij is ook bijzonder lelijk, en heeft bovendien Oosterse trekken dankzij zijn haakneus en oorringen. De figuur was bedoeld om zowel grappig te zijn als om te shockeren, zijn gezichtskenmerken wijken ver af van alles wat mooi was in de Romeinse wereld. Zijn houding illustreert eveneens serviliteit en vrouwelijkheid, wat hem nog verachtelijker maakt. Hij is echter niet zo lelijk omdat hij een dwerg is, maar omdat hij diende als afschrikmiddel voor het boze oog en hekserij. Onder zijn voeten bevonden zich immers belletjes, en aan de fallus om zijn hoofd, die een lus beschrijft, kon hij opgehangen worden in of rond het huis. De dwerg had dus een apotropeïsche functie, een traditie die uit Egypte was overgewaaid. Dit maakt een diagnose van hun precieze vorm van dwerggroei onmogelijk. De ruwe manier van afbeelden hadden de Romeinen mogelijk ook meegekregen uit de Italische kolonies, die een opmerkelijk verschillende benadering tegenover dwergen hadden ontwikkeld ten opzichte van Griekenland. In deze Italische kolonies waren de Plyax komedies populair rond de 4^e eeuw voor Christus, waarin dwergen wel vaker hun opwachting maakten. Wanneer deze theatervorm in afbeeldingen voorkomt, is het onderscheid tussen acteurs en dwergen niet meer te maken. Een motief dat eveneens van buitenaf lijkt overgenomen, is dat van de dansende dwerg. Dit thema was al populair in het oude Egypte³⁴, en zette zich ook in Griekenland verder. Ook in Rome werd het motief gebruikt, zoals te zien is aan een set bronzen dwergjes uit de tweede eeuw v. Chr., die gevonden werden in een scheepswrak bij Tunesië³⁵. De dwergen dansen vrij provocatief, overeenkomstig met hoe ze waarschijnlijk zouden gedanst hebben op banketten, maar hun betekenis kan ook dionysisch van aard zijn.

---

³² SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 105.

³³ Figuur 3, KOZLOFF, *The god's delight*, 306-309.

³⁴ REEDER, E.D., *Hellenistic art in the Walters Art Gallery*, Princeton, 1988, 40.

³⁵ Figuur 4 + 5.

5. Sociale status van dwergen in Egypte

Hoewel het oude Egypte geen onderdeel vormt van deze studie, moet de mentaliteit van de Egyptenaren tegenover dwergen bestudeerd worden omdat hun visie archaisch en klassiek Griekenland beïnvloedde, en ook doorleefde in hellenistisch Egypte. De oud-Egyptische opvattingen over dwerggroei komen ons vreemd voor. Vandaag wordt de aandoening meestal beschouwd als een handicap, en dwergen doen vaak moeite om groter te lijken of zelfs te worden door middel van pijnlijke operaties. In Egypte lagen de zaken anders. Dwerggroei was geen ziekte, maar een goddelijk teken³⁶. Soms werd het woord ‘dng’, dwerg, gebruikt voor personen met een normale lengte, om aan te geven dat hij of zij magische krachten bezat. Het woord werd waarschijnlijk met pygmeeën geassocieerd.

Er zijn in het oude Egypte geen aanwijzingen voor het te vondeling leggen van kinderen³⁷, wat betekent dat kinderen met een handicap ten minste in leven werden gelaten, en waarschijnlijk ook werden opgevoed. Ook kinderen met dwerggroei werden dus niet verworpen na de geboorte. Dit verandert echter in de Grieks-Romeinse periode, wanneer vooral de Griekse bevolking deze praktijk zal beoefenen. Dwergen in het oude Egypte werden niet belemmerd door hun handicap om civiele en priesterlijke functies waar te nemen. Vooral in het Oude Rijk en het Middenrijk werden dwergen gegeerd als luxegezelschap.

5.1 Faraonisch Egypte

5.1.1 Het Oude Rijk (ca. 2700 – ca. 2100 v. Chr.)

De iconografie van dwergen was al vroeg gestandaardiseerd. De meesten hebben duidelijk achondroplastische trekken. Ze zijn vaak groter afgebeeld dan andere figuren in de compositie om hun hoge rang aan te geven, zoals gebruikelijk in de Egyptische iconografie, maar hun lichaamsproporties maken duidelijk dat de afgebeelden dwergen zijn. In de koningsgraven van Abydos en Saqqara waren dwergen uit de hofhouding van de aristocratie begraven bij de lievelingshuisdieren van de overledene³⁸. Dwergen met een hoge functie aan het hof waren immers vaak hoeders van de hofhuisdieren³⁹. Zo werden in graven figurines van dwergen meegegeven in hun functie als meester van de dieren. Als hoeders van de dieren van de farao stonden ze dicht bij hun koning, en verschenen in de iconografie met tamme luipaarden,

---

³⁶ SPIEGEL, J.S., ‘Zwerg’ in *LÄ VI*, Wiesbaden, 1986, 1432-1432; DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 29.

³⁷ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 99.

³⁸ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 105.

³⁹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 38.

honden en apen. Dwergen droegen bij het bekleden van een dergelijke functie dezelfde titels als collega's met een normale lengte. Seneb, de bekendste dwerg in een hoge hof functie bekleedde verschillende priesterfuncties en was gehuwd met een vrouw met een hoge status⁴⁰. Hij heeft duidelijk de trekken van een achondroplastische dwerg, maar ze worden niet gekarikaturiseerd. Ook waren dwergen actief in de luxe-ambachten. Sommige dwergen waren juweliers en werden afgebeeld terwijl ze op stoelen op maat zitten om hun werk te vergemakkelijken, anderen zitten op hoge stoelen.

5.1.2 Het Middenrijk (ca. 2100 v. Chr. – ca. 1600 v. Chr.)

In het Middenrijk zijn geen geschreven getuigenissen voor dwergen aan het koninklijke hof, maar in grafdecoratie verschijnen ze wel als 'prestigeaccessoires' van de elite. Opnieuw waren ze vooral persoonlijke dienaars van de aristocratie, maar vrouwelijke dwergen traden ook op als voedsters. Ze verschenen nog maar zelden als dierenhoeders en als entertainers. In de iconografie werden hun trekken niet meer 'neutraal' afgebeeld, maar eerder versterkt met enige karikaturisatie. Dit duidt mogelijk op een reeds dalende achting voor dwergen. Respect voor personen zorgt immers vaak voor een gedetailleerde portrettering, het vervallen in karikaturen duidt op een veralgemening van opinie, met weinig aandacht voor de individualiteit.

5.1.3 Het Nieuwe Rijk (ca. 1600 – 1100 v. Chr.)

Dwergen werden in het Nieuwe Rijk nog maar zelden afgebeeld in de graven van notabelen, en in de geschreven bronnen waren ze eveneens nagenoeg verdwenen. Wanneer ze wel werden afgebeeld verschenen ze in een androgyne gedaante, waarbij ze bijna zwangere vrouwen leken⁴¹. Dasen ziet hierin hun groeiende associatie met de vruchtbaarheid, zoals ook de dwerggod Bes meer en meer een vruchtbaarheidsgod werd. Een tweede mogelijkheid is dat de dikke buik een verdere vorm van karikaturisering betreft. Volgens de medische definitie zijn een vooruitstekende buik en bips kenmerken van achondroplasie. Deze kunnen hier benadrukt zijn om een komisch effect te bereiken. In Amarna verschijnen dwergen kortstondig wel in verschillende graven, waarschijnlijk als narren⁴². Dwergen werden geassocieerd met de Atoncultus, die door Achnaton werd gesteund⁴³.

---

⁴⁰ JUNKER, H., 'Die mastabas des Seneb und die umliegenden Gräber', *Giza*, V, Wenen, 1941, 3-6, 15-20; CHERPION, N., 'De quand date la tombe du nain Seneb', *Bulletin de l'institut français d'Archéologie Orientale*, 84 (1984), 35-54.

⁴¹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 144.

⁴² FISCHER, H.G., 'The ancient Egyptian attitude towards the monstrous', in FARKAS, A.E., e.a., *Monsters and demons in the ancient and medieval worlds*, Mainz & Rhein, 1987, 23.

⁴³ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 149.

5.1.4 De Late Periode (ca. 1100 v. Chr. – 332 v. Chr.)

Tot op het einde van de dynastische periode bleven dwergen verschijnen als dansers⁴⁴. In de Late Periode bekleedde de dwerg Djeho zelfs nog een hoge positie⁴⁵. Zijn sarcofaag stond in hetzelfde graf als die van zijn patroon, Tjaiharpata, bij de Serapeion-weg in Saqqara. Beiden zouden overleden zijn in de 30^e dynastie, rond 346-345 v. Chr. Op zijn sarcofaag staat Djeho afgebeeld als danser bij de begrafenissen van Apis- en Mnevisstieren. Op de deksteen staat de dwerg naakt en in profiel afgebeeld, waardoor zijn anatomie zeer gedetailleerd kan waargenomen worden. De afbeelding kan een weergave zijn van een bestaand standbeeld, een these die eveneens ondersteund wordt door de sokkel onder de voeten van Djeho op de deksteen. Tjaiharpata had deze dwerg waarschijnlijk bij zich laten begraven om zijn eigen prestige te verhogen. De status van Djeho als ceremoniële danser voor de stieren moet dus groot geweest zijn, of Tjaiharpata had een zeer sterke persoonlijke band met de dwerg. In tegenstelling tot vooraanstaande dwergen als Seneb ontleende Djeho zijn hoge status uitsluitend aan zijn rituele rol⁴⁶.

In het oude Egypte overheerste een positieve houding ten opzichte van dwergen. Ze voerden gespecialiseerde taken uit en werden gekoesterd aan het hof als luxeassistenten. Sommigen slaagden erin door te stoten tot de elite. Dwergen konden gewone huwelijken sluiten en konden civiele en priesterfuncties vervullen. De meeste afgebeelde dwergen hebben achondroplastische verhoudingen, wat erop duidt dat zij werden grootgebracht, hoewel men wist dat de kinderen dwergen waren. De aandoening is immers zichtbaar bij de geboorte.

5.2 Hellenistisch Egypte en Egyptische invloed op Griekenland en Rome

5.2.1 Hellenistisch houding tegenover dwergen

De visie over dwergen was opmerkelijk gewijzigd tegenover het Oude Egypte. Mensen met dwerggroei waren niet langer goddelijk tekens, maar monstrositeiten⁴⁷ (τέρατα). Slechts één

---

⁴⁴ FISCHER, H.G., 'The ancient Egyptian', 24.

⁴⁵ CG 29307 = PM III², 504.

⁴⁶ BAINES, J., 'Merit by proxy: the biographies of the dwarf Djeho and his patron Tjaiharpata', *Journal of Egyptian archaeology*, 78 (1992), 241-257.

⁴⁷ P. Oxy. III, no. 465 = tekst 2.

afbeelding van een menselijke dwerg in Egyptische traditie is bekend⁴⁸, alle andere voorbeelden zijn naar Griekse iconografie gevormd. Er bestaan wel pataikenbeeldjes naar Egyptisch model. Het overgrote deel van de documentatie bestaat uit terracottabeeldjes. Deze geven een gehelleniseerd beeld van goden, riten en de cultus. Vele beeldjes stellen Harpokrates voor “Horus het kind”, die dwergen en pygmeeën in zijn gevolg heeft⁴⁹. Uit opgravingen in Naukratis in de Nijldelta zijn in totaal ongeveer 362 terracotta’s naar boven gekomen, waarvan er vijftien zogenaamde ‘groteske’ dwergen zijn uit het gevolg van Harpokrates⁵⁰. Vooral het motief van de dansende dwerg met een grote fallus was wijdverspreid⁵¹. Deze beeldjes konden verschillende functies hebben. Ze konden apotropéisch werken, ter bescherming van hun eigenaar⁵², of theatrale voorstellingen illustreren, waarbij ze acteurs verbeeldden⁵³. De laatste decennia vermoedt men echter dat de beeldjes een sociale randgroep voorstellen, waartegen men zich afzette en genoeg schiep in de eigen, meer comfortabele situatie⁵⁴. De groteske beeldjes hebben opvallend genoeg nooit alleen dwerggroei, ze hebben altijd nog een ander opvallend lichamelijk gebrek dat hen grotesk maakt. Dwerggroei was blijkbaar niet genoeg om een beeldje lelijk of afstotelijk te maken. De grotesken werden vaak extreem lelijk gemaakt, toonden vaak hun tong, hadden dikke lippen en grote flaporen. Deze kenmerken zijn slechts zelden te vinden bij dwergen van Egyptische makelij. Dit duidt op een gematigde houding en tolerantie tegenover mensen met dwerggroei, aangezien hun aandoening niet per sé als grotesk werd gezien.

Het eerdergenoemde Egyptisch voorbeeld stelt een dwerg aan het hof voor, de praktijk om dwergen aan het hof te houden had zich voortgezet. Toch konden Egyptische dwergen deelnemen aan het municipale leven, ze konden ook in de hellenistische tijd nog steeds voor de goden dansen. Ze genoten echter niet meer de hoge status die Djeho nog had, maar speelden nog steeds een rol in de cultus van de Egyptische goden Ptah en Apis⁵⁵. Ptah werd immers als Ptah-Pataikos gelijkgesteld aan de kreupele Hephaistos, die in de mythologie ook dwergen in zijn gevolg had. In deze context werden dwergen dan geassocieerd met Ptah. Het woord Pataikos betekent waarschijnlijk letterlijk ‘kleine Ptah’, en benadrukt zo de kleine gestalte van de god⁵⁶. Hij werd immers het vaakst als achondroplastische dwerg afgebeeld.

---

⁴⁸ CHASSINAT, E., *Le mammisi d'Edfou*, Cairo, 1939, 189-193, pls.X.2, XLIX (I).

⁴⁹ NACHTERGAEL, G., ‘Les terres cuites du Fayoum’, 223.

⁵⁰ NACHTERGAEL, G., ‘Les terres cuites du Fayoum’, 226.

⁵¹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 155.

⁵² WACE, A.J.B., ‘Grotesques and the evil eye’, *BSA* 10 (1903/1904), 103-114.

⁵³ RICHTER, G.M.A., ‘Grotesques and the mime’, *AJA*, 17 (1913), 149-156.

⁵⁴ WEILER, ‘Überlegungen zu Zwergen’, 128.

⁵⁵ BAINES, ‘Merit by proxy’, 254.

⁵⁶ DASEN, *Dwarfs in ancient Egypt*, 84.

Dwergen werden ook nog steeds magische krachten toegedicht. Zo vermeldt een passage uit Philodemos een kleine man met een kolossaal hoofd, die na zijn dood door de balsemers werd tentoongesteld⁵⁷. Volgens Philodemos kon de dwerg op het hoofd geslagen worden met een hamer. Of dat gebeurde bij de mummie of de levende dwerg, of dat het eerder een spreekwoord was, is betwist. Het slaan op grote hoofden met een hamer is niet zonder precedent. Op roodfigurige vazen uit Griekenland zijn saters te zien die met hamers slaan op een gigantisch hoofd. Deze handeling maakte deel uit van het iconografische thema van de dansende saters, en werd geassocieerd met de hamer als middel om krachten van vruchtbaarheids- en geboortegoden vrij te maken⁵⁸. Dwergen, en zeker dezen met makrokephalie, werden zowel bij Grieken als Egyptenaren geassocieerd met dezelfde krachten. Waarschijnlijk was het bijgeloof gebleven dat een klopje geven op het hoofd van een dwerg geluk bracht. Omdat slaan op het hoofd met een hamer zou leiden tot de dood van de dwerg, neemt Carruesco aan dat het eerder een zegswijze was. De dwerg werd waarschijnlijk na zijn dood als een soort amulet bijgehouden door de balsemers, die hem als geluksbrenger etaleerden⁵⁹. Vandaag heerst er enige twijfel of de dwerg wel echt was of een facsimile⁶⁰, maar dit is van ondergeschikt belang. In elk geval leert dit voorbeeld dat dwergen in hellenistisch Egypte nog steeds een magische connotatie bezaten.

5.2.2 Het Mahdia-wrak: Voorbeeld van Alexandrijnse invloed

Dat dwergen in hellenistisch Egypte nog steeds als bezitters van een goddelijke kracht werden gezien, blijkt ook uit de Alexandrijnse figurines die werden geëxporteerd naar Griekenland en Rome. Deze verbeeldden vaak dwergboksers en dansers, die niet alleen omwille van hun decoratieve kwaliteiten in huis werden gehaald, maar ook om hun apotropeïsche functie. Alexandrië fungeerde als smeltkroes voor de Egyptische en Griekse culturen, en de figurines die hieruit resulteerden, werden verspreid over de Middellandse Zee. Misschien wel de bekendste voorbeelden van deze beeldjes bestemd voor de export zijn de bronzen figuren die uit het Mahdia-wrak zijn bovengehaald⁶¹. In de scheepslading bevonden zich minstens drie bronzen dwergen, die een duidelijke illustratie vormen hoe men in de hellenistische en Romeinse wereld dwergen ervoer en bekeek. De drie beeldjes stammen waarschijnlijk uit de tweede helft van de tweede eeuw v.Chr. Twee vormen een paar, en stellen een danser en een

---

⁵⁷ PHILODEMOS, *De signis*, col. 2, 4. in CARRUESCO, J., 'Le nain d'Alexandrie', *Miscellanea Papyrologica Herculaniensis*, I, 2010 (ed. SERRA, F.), 133-136 = tekst 1.

⁵⁸ CARRUESCO, 'Le nain', 134.

⁵⁹ CARRUESCO, 'Le nain', 135.

⁶⁰ BEAGON, *The elder Pliny on the human animal*, 259.

⁶¹ HELLENKEMPER-SALIES, G. e.a., *Das Wrack der Schiffsfund von Mahdia*, Keulen, 1994, 483-503. Figuur 4 + 5 + 19.

danseres voor. De danseres heeft kleppers in haar handen, en ontbloot de tanden in een brede grijns. Ze draagt een gewaad tot op de grond, dat haar beide borsten vrijlaat. Deze dracht is verwant aan de kleding van Beset, de gemalin van Bes, die sinds de vierde eeuw v. Chr. geattesteerd is. De danser draagt eveneens een soort castagnetten, κρόταλα, en grijnst ook de tanden bloot. Deze kleppers werden vaak geassocieerd met feesten in de Griekse wereld. Hij is gekleed in een lap stof, die niet eens zijn genitaliën, die tot de knie reiken, bedekt. De dansende dwerg draagt een gezichtssluier over zijn hoofd achterovergeslagen, waarin de oogengaten duidelijk te zien zijn. Dit soort sluijer werd normaal gezien gebruikt door aristocratische dames of zogenaamde manteldanseressen. Het derde beeldje stelt een danseres voor met een klimopkrans rond het hoofd. Haar irissen waren ingelegd met een onbekend materiaal, en van het oogwit zijn nog enkele ivoorfragmenten bewaard. Ze is gekleed in een brede lap stof die haar rechterborst vrijlaat, en heeft een ringetje in de rug om haar omhoog te hangen. Haar gezichtsuitdrukking verschilt opmerkelijk van de twee andere dansers, ze lijkt meer op de hellenistische nymfen en saters. Ze is ook gedetailleerder uitgevoerd dan de andere twee beeldjes, en stamt waarschijnlijk uit een ander atelier. De kwaliteit van deze figurines is hoog, ze zijn veel beter gemaakt dan de doorsnee danserbeeldjes uit Egypte. Dit maakte de beeldjes kostbaar als luxevoorwerpen.

Of dwergen in hellenistisch Egypte volwaardig burger konden worden, is nergens geattesteerd. Een epebische inscriptie uit Memphis uit 220 n. Chr. biedt mogelijk een aanwijzing⁶². Uit het opschrift blijkt namelijk dat, mits toestemming van de epistrategos, uitzonderingen konden worden gemaakt voor deelname aan de ephebie. Zo neemt iemand dan in naam wel deel, maar participeert dan niet in de realiteit, tenminste toch niet aan de ephebie. Zo blijkt ook uit een papyrus gericht aan de epistrategos, geschreven door een jongeman die een oog had verloren, die om een dergelijke regeling vroeg⁶³. Dat mensen met een handicap konden deel uitmaken van de burgergemeenschap, betekent misschien ook dat dwergen ook van deze regel konden gebruikmaken en volwaardig burger konden worden. Dwergen als burgers in de Griekse wereld wordt in de volgende hoofdstukken uitgebreider behandeld.

---

⁶² TOD, M.N., 'An epebic inscription from Memphis', *JEA* 37, 1951, 86-99.

⁶³ Michigan Papyri 2929 + 2997 recto.

6. Dwergen in Griekenland en Rome

6.1 Dwerggroei: handicap of ongelukkige anomalie?

In de 21^e eeuw is dwerggroei aanvaard als een handicap, omdat de getroffen personen aanzienlijke hindernissen ervaren in het uitvoeren van acties die voor mensen met een normale lengte geen probleem vormen. In de Oudheid lagen de zaken wellicht anders. Er was weliswaar geen exact woord voor ‘handicap’, maar men kende wel een groepering van verschillende aandoeningen zoals blindheid, kreupelheid of misvormingen. De benadering van de Grieken en Romeinen verschilde aanzienlijk, en ze plaatsten dwerggroei in een verschillende categorie.

Griekenland

Of dwerggroei een aanvaarde anomalie was of werkelijk als handicap werd beschouwd, kan onder andere worden bestudeerd op basis van de Griekse gewoonte om gehandicapte kinderen te vondeling te leggen. Er heerst discussie onder historici of deze praktijk gemeengoed was, maar hij was in ieder geval toegestaan. Verschillende antieke auteurs lieten zich positief uit tegenover het te vondeling leggen van kinderen om eugenetische redenen⁶⁴. Kinderen met een handicap die zichtbaar was bij de geboorte zouden dus te vondeling kunnen worden gelegd. Men oordeelde in de oudheid sowieso meedogender over aangeboren aandoeningen dan over handicaps die waren opgelopen tijdens een oorlog of ongeval.

Achondroplasia was zonder twijfel zichtbaar bij de geboorte, maar gezien de kinderen met dwerggroei maar zelden werden geboren, kon men het kind waarschijnlijk niet als dusdanig identificeren, ofwel aanvaardde men dwergenkinderen als ‘normaal’ genoeg om opgevoed te worden. In ieder geval blijkt uit de literatuur en de iconografie duidelijk dat er wel degelijk dwergen werden opgevoed. Ouders raken immers instinctief gehecht aan hun kinderen, en zijn soms geneigd ‘tegen beter weten in’ hun abnormale kind te houden. Plutarchus vermeldt dat sommige vaders erop stonden hun eigen kind groot te brengen, ook al is de kans groot dat het gehandicapt zou zijn⁶⁵. Ook de standaarden over wat een ‘normale’ baby is, zijn vandaag anders dan in de oudheid. Een anomalie bij de geboorte wekte minder commotie dan vandaag, en ouders konden zelf oordelen of ze het ‘mankement’ zwaar genoeg bevonden om het kind te verwijderen. Het was voor mensen in de oudheid ook onduidelijk of het kind misvormd zou

---

⁶⁴ PLATO, *Politeia*, 5.9.459d-461e, 5.9.460c, *Nomoi*, 6.775, ARISTOTELES, *Politeia* 7.14.2, 7.14.10.

⁶⁵ PLUTARCHUS, *Lycurgus*, 15.8-9.

blijven, of er na de kindertijd zou uitgroeien. In de heersende opvattingen waren alle kinderen immers misvormd en zwak⁶⁶. Uit de passages uit Plinius en Pseudo-Hippokrates blijkt tenminste dat kinderen met kromme ledematen, mits de juiste inwikkeling, hier konden uitgroeien.

Slechts weinig medische teksten bespreken het fenomeen dwerggroei, aangezien ze aangeboren ziekten zo goed als niet behandelen. Dit zou te wijten zijn aan het onvermogen van artsen om zulke aandoeningen te behandelen, waardoor ze het ook zinloos vonden om erover te schrijven⁶⁷. De opinie dat gehandicapte kinderen speciale zorg behoeven, bestaat ook pas sinds de 19^e eeuw⁶⁸. Een van de traktaten van Hippokrates zou wel van toepassing zijn op dwergen⁶⁹. Het handelt over groeistoornissen bij zwakke foetussen, waarvan de oorzaak ligt in het verblijf in de baarmoeder. Als deze te klein is, dan is ook de embryo te klein. Men had ook een besef van de erfelijkheid van de aandoening. Zo had de Pseudo-Hippokrates in zijn *De Aere* 14 het erover dat beschadigde lichaamsdelen slechts sperma doorgeven, wat op zijn beurt weer resulteert in een ondermaats embryo. In de oudheid heerste wel de mening dat zowel aangeboren als verworven aandoeningen erfelijk waren⁷⁰. De Hippokratische geneeskunde had echter geen idee van genetische voorbestemdheid. Men geloofde dat slechte eigenschappen weliswaar konden geërfd worden, maar dan op een zeer mechanische manier. De defecten worden doorgegeven door slecht zaad, een te kleine of te koude baarmoeder en andere factoren die de embryonale ontwikkeling beïnvloedden. Het embryo was dus in essentie gezond, tot het misvormd werd door omgevingsfactoren bij de bevruchting of groei in de baarmoeder die het kind ziek maakten⁷¹. Aristoteles maakte als enige een onderscheid tussen proportionele en disproportionele dwergen⁷². Hij was ook de eerste die tot het inzicht kwam dat niet alle ‘monstrositeiten’ dezelfde oorzaak hadden, en wilde hen elk apart verklaren in boek vier van de ‘Generatie van de dieren’, waarmee hij een eerste stap zet naar een menselijker kijk op misvormden en gehandicapten. Dit deed hij door een verklaring te zoeken voor hun misvorming in de natuur, en deze niet te zien als straf van de goden. Toch stond Aristoteles niet onverdeeld positief tegenover dwergen. Dwergen werden door hem in dezelfde categorie geplaatst als dieren en kinderen, en hadden volgens

---

⁶⁶ PLINIUS, *Naturalis historia*, 7.13 & PSEUDO-HIPPOKRATES, *Over gewrichten*, 55.

⁶⁷ SCHMIDT, ‘Hephaistos lebt’, 139.

⁶⁸ EDWARDS, M.L., ‘The cultural context’, 86.

⁶⁹ HIPPOKRATES, *Genit.* 9-11 = tekst 9.

⁷⁰ ARISTOTELES, *Gen. An.* 1.17.721b, 1.18.724a; *Historia An.* 7.6.585b.

⁷¹ GRMEK, *Diseases in the ancient Greek World*, New York, 1991, 71.

⁷² ARISTOTELES, *Problemata*, 10.892a = tekst 5.

hem een inferieure status. Deze negatieve beoordeling was niet gebaseerd op hun kleine gestalte, maar kwam voort uit zijn overtuiging dat hun geheugen en intellect inferieur zijn omdat hun lichaamsharmonie verstoord is door hun zware romp⁷³.

Dwergen waren het voorwerp van spot wegens hun kleine gestalte. Dit hoeft niet te betekenen dat ze daarom in de marginaliteit van de maatschappij belandden. Ook nu nog worden dwergen opgevoerd in grappige situaties omdat hun kleine gestalte allerlei grappige associaties oproept. Dwergen verwacht men van nature vooral in komische situaties, en er zouden in Griekenland ook enkele komedies hebben bestaan met dwergen in verschillende rollen. Zo kwam volgens Aulus Gellius in het verloren stuk *Ὀλκαδῆς* van Aristophanes een dwerg voor. Men legde in Griekse literatuur en kunst vaak de nadruk op de penis om aan te geven dat de beschreven of afgebeelde persoon aan dwerggroei leed. Zo zouden de Kerkopes, een mythologisch dwergenduo, hun naam hebben ontleend aan het woord *κέρκος*, dat staart of penis betekent⁷⁴. Ook Aristoteles had het over hun ‘genitaliën als muilezels’⁷⁵. Het fabeltje dat dwergen abnormaal grote penissen zouden hebben, overleefde de Griekse geschiedenis en zette zich later door in de Romeinse tijd.

Vooraf in de klassieke periode werden dwergen met veel precisie afgebeeld. In verschillende gevallen, zoals op het stamnosfragment uit Erlangen⁷⁶ portretteerde de kunstenaar een individu, eerder dan een willekeurige gehandicapte. In dit geval is zelfs de naam van de dwerg gegeven, Hippokleides. Het afbeelden van een individu zonder hem te karikaturiseren en met zijn naam is eerder een teken van respect. Raeck meent echter dat het nauwkeurig afbeelden van iemands fysieke onregelmatigheid net wijst op spot⁷⁷. Dasen plaatst hier tegenover dat wat men komisch vindt aan dwergen niet uitgebuit wordt om hen extra lelijk af te beelden⁷⁸. Dwergen waren grappig, niet per se omwille van hun kleine gestalte, maar omwille van de onvermijdelijke associatie met komische situaties die ze opriepen.

In de Griekse wereld werd dwerggroei eerder als een ‘komische’ anomalie gezien, en behalve Aristoteles vermeldde geen enkele auteur een woord twijfel over hun mentale

---

⁷³ ARISTOTELES, *Mem.* 453b.

⁷⁴ FRISK, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1960, 830-831.

⁷⁵ ARISTOTELES, *Hist. An.* 6.24.577b = tekst 7.

⁷⁶ Figuur 6.

⁷⁷ RAECK, W., *Zum Barbarenbild in der Kunst Athens*, Bonn, 1981, 218-219.

⁷⁸ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 222.

capaciteiten. Dwergen waren het onderwerp van spot wegens hun lengte, maar ze werden niet gegroepeerd bij de andere ‘verwerpelijke’ handicaps als kreupelheid. Dwerggroei was weliswaar een onfortuinlijk gevolg van een slechte conceptie en groeiproses in de baarmoeder, maar werd niet als een handicap in de moderne zin van het woord gezien. Dwergen vielen dus tussen twee stoelen: ze werden niet op een hoop gegooid met andere ‘monsters’, maar hun kleine gestalte en de fabeltjes die er rond hingen onderscheidden hen van burgers met een normale lengte.

Rome

In Rome had men de gewoonte bijzondere geboortes te melden en te gebruiken als verklaring voor gebeurtenissen in het imperium. Geboortes van uitzonderlijk kleine en grote kinderen werden beide als een slecht voorteken beschouwd. Plinius tekende in zijn boek zeven van de *Naturalis Historia* een voorloper van het Guinness Book of World Records op, waarbij hij niet alleen grote en kleine mensen vermeldde, maar ook de vrouw die de meeste kinderen had gebaard (30), en een Romeinse ridder die zijn hele leven geen enkele druppel vloeistof had gedronken.

Toch golden dwergen als apotropeïsch, als talismannen voor het gezin waarin ze zich bevonden⁷⁹. Dwergen namen op deze manier een speciale plaats in in de denkwereld van de Romeinen, als goddelijke voortekens en geluksbrengers, en langs de andere kant als onderwerp van een typisch Romeinse fascinatie voor het ongewone en zelfs perverse. Volgens Schefold werd deze bijzondere fascinatie veroorzaakt door het militarisme van de Romeinse maatschappij, waardoor er een rigide intolerantie heerste voor iedereen die de staat niet met de wapens kon dienen⁸⁰. Dit zou verklaren waarom dwergen in de Griekse wereld minder verwondering opriepen, net omdat ze meer opgingen in hun omgeving zonder dat de nadruk werd gelegd op hun onvermogen te vechten. De Romeinse obsessie met lichamelijke anomalieën leidde ook tot een zekere ontmenselijking van dwergen, waarbij ze tot object van nieuwsgierigheid werden omgeturnd. Hun kleine en vreemd gevormde lichamen waren entertainment van de hoogste plank voor de hogere standen. De aard van de Romeinse slavernij speelde hierin eveneens haar rol. De opkomst van de massaslavernij zoals die nooit in Griekenland was voorgekomen kon leiden tot een transformatie van de Romeinse houding

---

⁷⁹ BEAGON, *The elder Pliny on the human animal*, 258.

⁸⁰ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 57-58.

tegenover menselijke waardigheid⁸¹. Dwergen werden immers ontmenselijkt, ze waren geen mannen en vrouwen meer, maar wezens die een hoge entertainmentwaarde hadden en naar believen konden opgevoerd worden in allerlei spektakels, zonder rekening te moeten houden met de persoonlijke wil en voorkeur van de dwergen. Ze werden immers vaak gezocht en verkocht als slaven, en waren nu ook meer beschikbaar dankzij de verreikende slavenhandel. De Italische kolonies ten zuiden van Rome hielden er, tegenover hun Griekse tegenhangers, een opmerkelijk negatievere houding tegenover dwergen op na. Mogelijk hebben deze steden Rome beïnvloed in hun houding tegenover dwergen, die in deze regio vooral als slaven werden geattesteerd.

Ook in de Romeinse tijd was men ervan overtuigd dat aangeboren, zowel als enkele verworven aandoeningen, erfelijk waren. Dwerggroei zou het gevolg zijn van het doorgeven van slecht sperma⁸². In zuiver medische teksten, zoals bij Galenus, werd er geen woord gerept over het fenomeen dwerggroei. Grmeck wijt dit aan het gebrek aan interesse in kinderpathologie⁸³. Schefold is het hierin met hem eens. Antieke artsen waren immers bijna nooit aanwezig bij geboorten, en dissecties vonden zelden plaats. Ook hadden artsen waarschijnlijk zo goed als geen materiaal om te documenteren, aangezien geboortes van dwergen zeer zeldzaam waren⁸⁴. De antieke geneeskunde maakte ook weinig veranderingen door in de Griekse en Romeinse wereld. Zo geloofde de Romeinse arts Soranus nog steeds in de mogelijkheid dat kinderen plots misvormd konden raken tijdens hun eerste jaren, wat kon verhinderd worden door het inwikkelen van de kinderen⁸⁵. Soranus zag verkeerdelijk het latere manifesteren van een aangeboren ziekte als een verworven aandoening. Een deel van de verworvenheden van Aristoteles ging zelfs verloren. Zo beweerde Plinius dat er in zijn tijd een vrouw een olifant had gebaard⁸⁶, een gebeurtenis die volgens Aristoteles onmogelijk was volgens zijn inzichten in de ontwikkeling van het embryo. In de Romeinse tijd werd betrekkelijk weinig getwijfeld aan de intellectuele vermogens van dwergen. Ze waren geliefd als narren omwille van hun radde tong, en hun kleine gestalte hoefde geen belemmering te zijn voor hun tegenwoordigheid van geest. Zo beschrijft Seneca in zijn *Epistulae* dat een

---

⁸¹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 247.

⁸² PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.50.

⁸³ GRMECK, *Diseases*, 21-30.

⁸⁴ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 142.

⁸⁵ SORANUS, *Gynaeciorum liber*, 2.42.

⁸⁶ PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.34.

mooie en intelligente geest een gehandicapt lichaam tot sier kan zijn. Virtus kan immers in elk lichaam huizen, hoe misvormd ook⁸⁷.

Toch verhinderde zelfs een hoge geboorte spot tegenover dwergen niet. Zo zou Augustus ridders hebben verboden deel te nemen aan spektakels, maar maakte hij wel een uitzondering voor een jongen uit een bekende familie, Lycius, die hij tentoonstelde. De jongen was nog geen 60 centimeter groot, maar had een indrukwekkend luide stem⁸⁸. Het was niet ongevoel om lichamen van overleden mensen met een uitzonderlijke lichaamsbouw tentoon te stellen in Rome. Zo zouden twee reuzen begraven zijn in de tuinen van Sallustius, en beschrijft Plinius als ooggetuige de kisten van twee dwergen uit de ridderstand, Manius Maximus en Marcus Tullius, elk 90 centimeter groot⁸⁹. Waarschijnlijk waren de dwergen op een gelijkaardige manier als de reuzen begraven in een van de siertuinen van Rome. De tekst van Plinius laat enige onduidelijkheid of de lichamen van de dwergen werden tentoongesteld, of men alleen hun tombes kon bezichtigen. Garland denkt dat de lichamen van Manius Maximus en Marcus Tullius enige tijd werden opgebaard ter bezichtiging alvorens begraven te worden⁹⁰. Het cognomen van Maximus kan zelfs een ironische verwijzing zijn naar zijn kleine gestalte⁹¹. Het blootstellen van hoger geplaatste leden van de Romeinse maatschappij aan dergelijke nieuwsgierigheid was niet bepaald eervol. Vooral het tentoonstellen van een jongen uit een hogere klasse was ongevoel en waarschijnlijk oneerbiedig, het ‘tentoonstellen’ van iemand houdt een zekere objectivering in. De begraven ridders ontsnapten hier ten dele aan, hun tombes konden bezichtigd worden om aan de Romeinse nieuwsgierigheid en fascinatie voor het ongewone te voldoen.

Dwergen in het Romeinse Rijk vielen nu mee onder een noemer van ‘freaks’, die gehouden worden uit curiositeit en pronkzucht. Bij Romeinse auteurs werd gesproken over ‘dwergen, kreupelen, en alles van die soort, als miskleunen van de natuur en als slecht voorteken’⁹². Er werd ook niet echt onderscheid gemaakt tussen verworven en aangeboren misvormingen, net zoals in de Griekse wereld⁹³. Toch werden dwergen op een bepaalde manier boven de andere gehandicapten geplaatst qua verstandelijke vermogens. In de

---

⁸⁷ SENECA, *Epistulae*, 66.

⁸⁸ SÜETONIUS, *Augustus*, 44.5

⁸⁹ PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.16.

⁹⁰ GARLAND, ‘Deformity and disfigurement in the Graeco-Roman world’, *History Today* (1992), 42.

⁹¹ BEAGON, M., *The elder Pliny on the human animal*, 259.

⁹² SÜETONIUS, *Augustus*, 83.

⁹³ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 78.

Romeinse geest werden ze geassocieerd met speelsheid, sluwheid en een scherpe tong. Vandaar ook hun narrenrol aan de keizerlijke hoven. Hun functie als entertainers en narren wordt verder uitgediept in een later hoofdstuk.

6.2 Pygmeëën

Al in de Grieks-Romeinse oudheid was het bestaan van pygmeëën controversieel. Volgens Hecataeus van Milete⁹⁴ en Aristoteles⁹⁵ bestonden ze wel degelijk, maar andere antieke schrijvers als Strabo⁹⁶, Philostratos⁹⁷ en Aulus Gellius⁹⁸ beschouwden hen als mythische wezens. Aangezien pygmeëën in contact kwamen met de antieke mediterrane beschavingen, worden ze opgenomen in deze thesis. Onderscheid maken tussen Griekenland en Rome heeft in dit luik weinig zin, aangezien beider ideeën over pygmeëën ongeveer gelijklieden.

In het antieke wereldbeeld bevonden pygmeëën zich steeds aan de rand van de wereld, bij de andere fantastische volkeren waarvan men niet goed wist of ze wel of niet bestonden. Ze werden vaak naakt of in oosters getinte kleding afgebeeld om hun marginaliteit te benadrukken⁹⁹. Volgens Gonzales-Crussi past dit in de theorie dat mensen in de oudheid hun gevoelens van angst en verwerping overbrachten op een volledig ras, zodat dit symbolisch afgezonderd raakte van de ‘gezonde’ rassen¹⁰⁰. Daarom zouden antieke auteurs pygmeëën ook allerlei negatieve eigenschappen hebben toegedicht, zoals hun vermeende zwakheid en hun korte levensduur¹⁰¹. Waarschijnlijk leefde het dwergenvolk in de oudheid in de moerassen van de Witte Nijl, waar ze in contact kwamen met Egyptenaren, en later ook Grieken en Romeinen. De verhalen die over hen ontstonden, waren waarschijnlijk een vertroebelde weergave van de werkelijkheid. De antieke auteurs legden bijvoorbeeld een sterke nadruk op hun mythologische strijd met kraanvogels¹⁰², hoewel er geen kraanvogels voorkwamen in het gebied waar zij leefden. Volgens Dasen raakten deze twee toch bij mekaar in een verhaal om de vijandige relatie van de pygmeëën met hun burenen te illustreren¹⁰³. Een tweede mogelijkheid, die de eerste niet hoeft uit te sluiten, is de continue angst van boeren dat vogels

---

⁹⁴ HECATAEUS, *Periegesis*, Fr. Gr. Hist. I, F328a,b.

⁹⁵ ARISTOTELES, *Historia Animalium*. 8.12.597a.

⁹⁶ STRABO, *Geographica*, 17.2.1 = tekst 3.

⁹⁷ PHILOSTRATOS, *Vita Apol.* 3.47.

⁹⁸ AULUS GELLIUS, *Noctes Atticae*, 4.6.

⁹⁹ RAECK, *Zum Barbarenbild*, 204.

¹⁰⁰ GONZALES-CRUSSI, F., *Notes of an anatomist*, Londen, 1985, 91-102.

¹⁰¹ BALLABRIAGA, A., ‘Le malheur des nains’, *REA* 83 (1981), 57-59.

¹⁰² Bv. HECATAEUS, *Periegesis*, Fr. Gr. Hist. I, F328a,b; BASILIS, Fr. Gr. Hist. 718, F1= ATH. 9.390b; PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.26.

¹⁰³ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 177.

hun graan van de velden zouden komen stelen. Ze projecteerden deze angst op de pygmeeën, die golden als de boeren bij uitstek, hoewel ze eigenlijk jagers en nomaden waren. Zo vergelijkt Homeros kraanvogels met verwoestende legers, en volgens Pomponius Mela waren de kraanvogels er in geslaagd de pygmeeën volledig uit te roeien¹⁰⁴. Toch kwamen Grieken en Romeinen in contact met werkelijke pygmeeën, vooral dan via Egypte. Zo bericht Philodemus dat de kleine mannen werden tentoongesteld in Acoris, in Egypte¹⁰⁵.

De vermeende oorlog tussen kraanvogel en pygmee vormt ook het enige onderwerp in de iconografie waarin pygmeeën voorkwamen¹⁰⁶. Mythe en realiteit zijn moeilijk te onderscheiden, en pygmeeën werden vaak gebruikt als parodie op de heldenwereld¹⁰⁷, meer bepaald op Herakles, die als 6^e werk de Stymphalische vogels verjoeg. De kleine karikatuurhelden droegen vaak wapens als zwaarden, speren, en ronde schilden, maar verliezen steeds de strijd. Het komische element is moeilijk te missen: terwijl Griekse helden het opnemen tegen gevaarlijke monsters, nemen de pygmeeën het op tegen dieren die niet veel groter waren dan de gemiddelde huisdieren die in Griekenland door vrouwen gevoederd werden¹⁰⁸.

De nadruk bij het afbeelden van pygmeeën lag op hun kleine gestalte, in mindere mate op hun etniciteit. Volgens Dasen zijn de dikke lippen en platte neuzen van dwergen in Griekse schilderijen een kenmerk van hun dwerggroei, niet van hun herkomst. Griekse kunstenaars konden echter wel zwarte mensen afbeelden¹⁰⁹, en gebruikten de dikke lippen en platte neuzen misschien evengoed om hun 'zwarte' uiterlijk te benadrukken. Als de antieke kunstenaars hen net hetzelfde zouden hebben afgebeeld als Griekse of Romeinse dwergen, ging het exotische element verloren, meer nog, het eerder genoemde element van symbolische marginalisering van een dwergenvolk. In het verleden werd algemeen aangenomen dat pygmeeën karikaturen waren van de barbaren uit Libië. In de klassieke kunst worden evenwel barbaren nooit kleiner afgebeeld dan hun Griekse of Romeinse tegenhangers. Wanneer dus

---

¹⁰⁴ HOMERUS, *Ilias*, 2.459-69; POMPONIUS MELA, 3.81-2.

¹⁰⁵ PHILODEMUS, *De signis*, 3, coll. 2, 15-18 = tekst 1.

¹⁰⁶ Figuur 7.

¹⁰⁷ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 184.

¹⁰⁸ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 187.

¹⁰⁹ RAECK, W., *Zum Barbarenbild in der Kunst Athens*, Bonn, 1981, 164-213, SNOWDEN, F.M., *Blacks in antiquity*, Cambridge (US), 1970, 47.

een kleine zwarte man wordt afgebeeld, mag men over het algemeen aannemen dat het ofwel een pygmeë, ofwel een zwarte man van lage status betreft¹¹⁰.

Tijdens de 5^e eeuw voor Christus vormde zich het idee dat het menselijke ras een evolutie had doorgemaakt. De pygmeëën zouden een vroeg stadium van de menselijke ontwikkeling vormen, de staat van beschaving voor Prometheus het vuur bracht¹¹¹. Deze denkpijpe was echter sterk verbonden met de mythologie, de pygmeëën zouden immers hybris hebben begaan¹¹².

Pygmeëën kregen ook nooit echt positieve eigenschappen toegedicht. In een fragment van Hesiodos worden ze ἀμειννός genoemd¹¹³, en Oppianus heeft het zelfs over Πυγμαίων τ'ὀλιγοδρανέων ἀμειννά γένεθλα¹¹⁴, waarbij hij het wispelturige karakter van de pygmeëën mee aanhaalt¹¹⁵. Het Afrikaanse dwergenvolk had dus een aparte status van andere dwergen in Griekenland en Rome, er werd een duidelijk onderscheid tussen de twee gemaakt. Men beseftte dat de kleine zwarte dwergen uit het zuiden een apart 'ras' vormden, en dichttenhen aparte eigenschappen toe die nooit in verband werden gebracht met Griekse of Romeinse dwergen. Dit hield echter niet in dat de Afrikaanse dwergen een betere reputatie genoten. Ze werden als minder menselijk bekeken dan de 'gewone' dwergen, en hadden meer weg van fabeldieren dan van volwaardige mensen.

---

¹¹⁰ RAECK, *Zum Barbarenbild*, 219.

¹¹¹ PHILOSTRATUS, *Imagines*, 2.22.1= tekst 4.

¹¹² OVIDIUS, *Metamorphoses*, 6.90-2; ATHENAEUS GRAMMATEUS, *Fr. Gr. Hist.* 9.393e-f.

¹¹³ 'Inconsistent', MERKELBACH, R. & WEST, M.L., fr. 150.

¹¹⁴ 'Rejetons inconsistants des Pygmées débiles', BALLABRIAGA, 'Le malheur', 58.

¹¹⁵ OPIANUS, *Halieutikes*, 1.623.

6.3 Dwerger als burgers en in het beroepsleven

Griekenland

In Griekenland was het gebruikelijk kinderen die niet voldeden aan bepaalde eisen na de geboorte ten vondeling te leggen, of zelfs te doden. Alle passages die het doden of ten vondeling leggen van gehandicapte kinderen aanbevelen spreken in erg vage bewoordingen. Zo heeft Aristoteles het in zijn *Politeia* over het kind dat πεπηρωμένον is, en Plutarchus over kinderen die ἀγεννῆς καὶ ἀμορφον zijn¹¹⁶.

Het bekendste voorbeeld voor het doden van gehandicapte kinderen is Sparta. Nochtans attesteert slechts een bron, namelijk Plutarchus, de geïnstitutionaliseerde controle van kinderen, gevolgd door de beslissing of het kind van een rots zou geworpen worden of niet. De laatste decennia zijn historici er echter van overtuigd geraakt dat het verwerpen van ongezonde kinderen lang niet zo gebruikelijk was als men vroeger dacht¹¹⁷. Zelfs in Sparta bestond de praktijk van controle en doding van kinderen, als deze ooit al had bestaan in de vorm die Plutarchus beschreef, al zeker niet meer in de tijd van Aristoteles. Deze bericht over wetten die net het opvoeden van kinderen bevorderde¹¹⁸. Men is nu eerder geneigd te geloven dat Plutarchus eerder een verloren primitief Dorisch gebruik beschrijft, dat zelfs in de archaische tijd niet meer werd beoefend¹¹⁹. Dit oude gebruik had stof tot legenden gevormd, die Plutarchus voor waar had aangenomen. Sommige moderne historici gaan zelfs zo ver te geloven dat Plutarchus pure fictie beschrijft, die hij leende van Plato's *Republiek*¹²⁰. Ook in de rest van de Griekse wereld was infanticide niet zo ingeburgerd als vaak wordt aangenomen. Zo was Alexander de Grote verwonderd dat de stam van de Sophiten, die hij ontmoette tijdens zijn veroveringen, hun ongezonde nakomelingen meteen na de geboorte doodden¹²¹. Dat er ook Hippokratische traktaten bestonden die de ontwikkeling van aangeboren ziekten beschrijven, betekent ook dat mensen met deze aandoeningen lang genoeg in leven werden gelaten om hun ziekteverloop te beschrijven¹²². Het ten vondeling leggen van kinderen was echter wettelijk toegelaten tot ver in de keizertijd. Nochtans ontstond er reeds aan het begin van het hellenisme morele bezwaren tegen het ten vondeling leggen van kinderen. Zo prijst

---

¹¹⁶ ARISTOTELES, *Politeia*, 1335b; PLUTARCHUS, *Lycurgus*, 16.

¹¹⁷ SCHMIDT, 'Hephaistos lebt', 135.

¹¹⁸ ARISTOTELES, *Politeia*, 1270b.

¹¹⁹ HUYS, M., 'The Spartan practice of infanticide', *Ancient Society*, 27 (1996), 57.

¹²⁰ MULHERN, J.J., 'Population and Plato's Republic', *Arethusa*, 8 (1975), 275.

¹²¹ CURTIUS, 9.1.25, DIODORUS SICULUS, 17.91, STRABO, 15.

¹²² SCHMIDT, 'Hephaistos lebt', 139.

Isocrates Athene als de enige stad van Griekenland waar men kinderen niet achterlaat¹²³. Eerder dan dat in Athene deze praktijk werkelijk niet werd beoefend, vond Isokrates het een goede zaak wanneer men kinderen niet ten vondeling legde. Wanneer kinderen met dwerggroei bij de geboorte niet te vondeling waren gelegd, werden ze in de Griekse huishoudens verder opgevoed. Hun aandoening sloot een degelijke scholing niet uit. Het vertrouwen in hun mentale capaciteiten was echter niet altijd even groot. Volgens Aristoteles, die nooit een hoge achting voor dwergen had, hadden dwergen een bijzonder kort geheugen¹²⁴. Niet alle antieke auteurs deelden deze opinie. Zo zou Aesopus, die in Griekenland algemeen als een wijs man aanvaard werd, een dwerg geweest zijn.¹²⁵ Een spoor hiervan vinden we mogelijk terug in Plutarchus. Hij liet een man genaamd Pataikos spreken, een naam die geassocieerd wordt met dwergen, die zegt de ziel van Aesopus te hebben geërfd¹²⁶.

Wanneer de modale Atheense burgerzoon 18 werd, trad hij normaal gezien toe tot de ephebie en de deme. Griekse teksten vermelden niet dat dwergen waarschijnlijk de taken van de ephebie niet konden vervullen. Als de eerder vermelde inscriptie uit Memphis¹²⁷ een toestand weerspiegelt die al langer in gebruik was, konden dwergen via dit ‘achterpoortje’ toch deelnemen in naam aan de ephebie en zo burger worden. Dwergen kunnen, afhankelijk van de ernst van hun aandoening, misschien ook gewoon deelgenomen hebben aan de ephebie. Ze zouden niet even zware taken hebben kunnen verrichten als hun mede-epheben, maar ze konden taken krijgen die ze met hun lengte aankonden. Ze waren immers niet, zoals blinden, doofstommen of kreupelen, zo gehinderd door hun handicap dat ze geen wapen konden vastnemen, niet konden lopen of niet konden richten. Er zijn gevallen bekend van gehandicapten die dienst deden in het leger. Zo wordt in de Ilias Thersites vernoemd, een Atheense bultenaar, die meevocht in de oorlog tegen Troje¹²⁸. Plutarchus vermeldt een Spartaanse manke soldaat, die opmerkte dat hij als soldaat niet hoefde te kunnen lopen, maar blijven staan en vechten¹²⁹. Ook koning Philippos van Macedonië was mank¹³⁰, en was niet de enige manke koning. Koning Agesilaos van Sparta was eveneens mank, waarschijnlijk al sinds zijn geboorte. Als tweede zoon van koning Archidamus was hij aanvankelijk niet

---

¹²³ ISOKRATES, *Panathenaia*, 122.

¹²⁴ ARISTOTELES, *De Partibus Animalium*, 4.10.686a = tekst 8, *Mem.* 453bI, *Somn.*, 457a24.

¹²⁵ PLANUDES, *Vita Aesopis*, 214-5, no.2, 222-3, no.30, 228, no.56.

¹²⁶ PLUTARCHUS, *Solon*, 6.

¹²⁷ TOD, M.N., ‘An ephebic inscription from Memphis’, *JEA* 37, 1951, 86-99; Zie ook p. 28.

¹²⁸ HOMEROS, *Ilias*, 2.216-219 & PLUTARCHUS, *Moralia*, 35c.

¹²⁹ PLUTARCHUS, *Moralia*, 234e.

¹³⁰ PLUTARCHUS, *Moralia*, 739b en DEMOSTHENES, *De Corona.*, 67.

voorbestedemd voor het koningschap, maar na de dood van zijn broer, Agis II, besteedde Agesilaos de troon. Er was nochtans geen gebrek aan een opvolger. Agis had namelijk een zoon, Leotychidas, die de Spartanen waarschuwde dat de ziener Diopheites de ondergang van Sparta had voorspeld wanneer de polis een manke koning zou hebben. Toch werd de voorkeur aan Agesilaos gegeven, de Spartanen verkozen een manke koning boven de vermoedelijke bastaard Leotychidas¹³¹. Burgers hoefden ook niet altijd te vechten om actief te zijn in het leger. De ingenieur Artemon, die lam was en naar elk project moest gedragen worden, ontwierp de belegeringsstellingen¹³². Deze anekdotische voorbeelden maken duidelijk dat Grieken het mogelijk achtten dat gehandicapten konden deelnemen aan legeroperaties. In de Griekse steden moet steeds een behoorlijk aantal mannen geweest zijn die niet konden op campagne gaan wegens lichamelijke belemmeringen, maar best nog konden vechten. Deze kunnen mogelijk ingezet geweest zijn als garnizoen van de stad¹³³. Dwergen worden nergens expliciet vermeld in de bronnen als geweerd of aanvaard uit de legerdienst. Gezien de voorgaande voorbeelden, die een zekere aanvaarding impliceren van bepaalde handicaps in het leger, is het theoretisch mogelijk dat dwergen deelnamen aan de legerdienst, of ten minste aan de verdediging van de stad. Hun handicap was immers niet van die aard dat ze niet zelfstandig actie konden ondernemen of zich nuttig maken voor de onderneming.

Magistraturen en beroepen

In afbeeldingen verschilden dwergen vaak niet in kledij of gedrag van andere burgers. Ze dragen de chlamys, hoofdband en wandelstokken net als anderen, mogen in de palaestra binnen¹³⁴, en zijn soms geïnfibuleerd. Dwergen konden ook deelnamen aan symposia of komoi. Er zijn enkele afbeeldingen bekend van dwergen op dergelijke gelegenheden, waarbij ze soms dansen¹³⁵. Er zijn ook afbeeldingen van burgers die op feesten dansen¹³⁶, dus de dwergen hoeven niet noodzakelijk entertainers te zijn, wat ook zou ondersteund worden door hun infibulatie. Deze kan betekenen dat de dwergen leden van het gymnasion waren. Als de dwergen echter professionele entertainers waren, en zowel in het dansen als de bokskunst onderlegd waren, zoals later besproken wordt¹³⁷, kan hun infibulatie hierdoor verklaard worden. In dit geval zijn de afgebeelde dwergen (vrije) entertainers die aan de kost kwamen

---

¹³¹ XENOPHON, *Agesilaos*, 3.3 & *Hellenika*, 1-7.5.27; PLUTARCHUS, *Agesilaos*, 3.3.

¹³² PLUTARCHUS, *Perikles*, 27.3-4.

¹³³ BALDWIN, B., 'Medical grounds for exemptions from military service in Athens', *CP*, 62 (1967), 42-43.

¹³⁴ Figuur 8.

¹³⁵ Figuur 9.

¹³⁶ New York, MMA, 16.174.42 = ARV 338.46.

¹³⁷ Verwijzing naar latere blz.

op zulke gelegenheden. De dwerg op de pelike uit Boston¹³⁸ lijkt een dwerg in een begeleidende functie te zijn. Hij is in het gezelschap van twee jongemannen. De dwerg is duidelijk ouder, door zijn baard en zijn halfkale hoofd. Dit kan echter ook ter aanduiding zijn dat het hier niet om een kind, maar om een volwassene gaat. De dwerg begeleidt een grote hond en is fijn geportretteerd. Mogelijk is deze dwerg geen slaaf, maar een vrije die met vrienden meegaat. Hij kijkt om naar het gezelschap, en volgens Dasen benadrukt de hond integratie¹³⁹.

Dwergen konden wellicht ook magistraturen vervullen. Dasen oppert dat de *δοκιμασία* ook een fysiek onderzoek kon inhouden naar de lichamelijke geschiktheid van de magistraat¹⁴⁰. Deze stelling is echter nooit bewezen en hoeft niet noodzakelijk een probleem te hebben gevormd voor de dwergen. Als fysieke gebreken een belemmering konden vormen, kan vergeleken worden hoever anderen het schopten die een lichamenlijk gebrek hadden. Er is geen enkele gehandicapte magistraat bekend uit Athene, behalve de legendarische Medon, de zoon van koning Kondros, die de eerste archont zou zijn geweest¹⁴¹. Dasen ziet dit gebrek aan attestatie van een dwergmagistraat als een bewijs dat er ook geen zouden geweest zijn. We kennen echter niet alle magistraten van Athene, en aangezien een achondroplastische dwerg slechts bij 1 op de 37000 geboortes voorkomt, en dan nog niet gegarandeerd de kindertijd overleefde, kunnen er slechts weinig geweest zijn. In de andere Griekse steden konden personen die gewond of verminkt waren door een ongeluk of oorlog in functie blijven zolang hun aandoening hen hier niet te zeer hinderde¹⁴². Er werden vergoedingen, nl. *ἀδύνατοι* bij wet uitgereikt aan oorlogsgewonden, maar deze waren eerder een beloning voor hun opoffering dan algemeen onderhoudsgeld voor gehandicapten. Ook in de andere Griekse steden zijn geen dwergmagistraten bekend. Dit hoeft echt niet te bewijzen dat ze er niet waren, we kennen immers maar een fractie van de magistraten.

Op een arybalos¹⁴³ bevindt zich een dwerg zich in een dokterspraktijk. De dwerg kan de slaaf van de dokter zijn die de betalingen ophaalt, de wachtenden een beetje entertaint en de vuile klusjes opknapt¹⁴⁴, en fungeert hij als uithangbord voor de dokterspraktijk¹⁴⁵. De penis van de dwerg is echter geïnfibuleerd, wat betekent dat hij lid was van het gymnasion. Aangezien dit

---

¹³⁸ Figuur 10.

¹³⁹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 226.

¹⁴⁰ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 211.

¹⁴¹ PAUSANIAS, 7.2.1.

¹⁴² HERODOTOS, 9.37-38.

¹⁴³ Figuur 11.

¹⁴⁴ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 230.

¹⁴⁵ LULLIES, *Festschrift*, 271.

lidmaatschap alleen aan vrijen was toegestaan, was de dwerg hoogstwaarschijnlijk geen slaaf. Hij heeft opvallend kleine genitaliën voor een dwerg op een Griekse afbeelding, wat als een elegante trek werd gezien, en is anatomisch vrij correct afgebeeld. De wachtende patiënt waarmee de dwerg in gesprek is, leunt naar hem toe om zich op meer gelijke hoogte te plaatsen. Dit kan gezien worden als een teken van respect voor de dwerg. Een waarschijnlijker these is dus dat de dwerg inderdaad een doktersassistent was, maar dan als vrije, niet als slaaf.

De verschillende geïnfibuleerde dwergen tonen aan dat ze ook toegelaten waren in het gymnasium en sport beoefenden. Ook waren ze waarschijnlijk niet uitgesloten van artistieke wedstrijden, zoals blijkt uit het bijgevoegde voorbeeld¹⁴⁶, waarop een dwerg danst op een podium dat veel wegheeft van een βῆμα, dat gebruikelijk was voor dit soort wedstrijden. Deze wedstrijden hadden immers vaak een religieus karakter, en dwergen waren van religieuze evenementen niet uitgesloten, zoals in het volgende deel besproken wordt.

Religieuze functies

Wegens hun lichamelijke imperfecties konden dwergen waarschijnlijk geen priesterfuncties vervullen. Wel speelden ze een belangrijke rol in de mysteriën van de Kabeiroi bij Thebe. Het plaatselijke heiligdom, het Kabeirion, was gewijd aan de goddelijke dwergsmiden die Hephaistos assisteerden. Ook in de Dionysische culten speelden dwergen een rol. Op het opgenomen voorbeeld neemt een dwerg deel aan een religieus feest ter ere van de wijngod¹⁴⁷. Hij heeft klimop rond de nek, en er zijn een fluit- en crotalaspeler aanwezig. Anders dan andere deelnemers aan een thiasos kreeg de dwerg geen dierenkenmerken toegemeten om zijn band met Dionysos duidelijk te maken. Dit is te danken aan de associatie die men maakte met saters, die dezelfde seksuele capaciteiten bezaten. Dwergen waren ook dansers bij de orgiastische feesten van Kybele. Hierin zou het ontstaan liggen van dwergen als dansers bij religieuze, en later ook eerder profane feesten, zoals het symposion¹⁴⁸. Dansende dwergen werden vaak geassocieerd met Dionysos. De druivenetende dwerg uit Anthedon in Boeotië, uit de derde eeuw v. Chr.¹⁴⁹ is van lokale makelij, en geen importproduct uit Egypte. Hij lijkt te dansen, en heeft een lange, gespierde torso, wat ongewoon is voor afbeeldingen van dwergen in Griekenland. De meeste dwergen krijgen immers achondroplastische kenmerken

---

¹⁴⁶ Figuur 12.

¹⁴⁷ Figuur 6.

¹⁴⁸ HELLENKEMPER-SALIES, *Das Wrack*, 483.

¹⁴⁹ UHLENBROCK, *The coroplast's art*, 124.

toegemeten, omdat deze herkenbaar zijn voor het grote publiek. De dwerg heeft een grote, open mond met dikke lippen, en lijkt negroïde karaktertrekken te bezitten. De dwerg is zeer individualistisch uitgebeeld, mogelijk gaat het hier om een portret van een bestaande persoon. Zwarte dwergen waren immers zeldzaam in Griekenland, pygmeeën werden er zo goed als niet geïmporteerd.

Rome

Er is weinig bekend over de opvoeding van dwergen in Rome. Hun geboorte werd vaak als een slecht voorteken gezien, en daardoor werden ze waarschijnlijk ook vaker te vondeling gelegd. Nochtans beweerde Dionysius van Halicarnassus dat de vroegste Romeinen al hun kinderen grootbrachten, en dat Romulus had bepaald dat elk mannelijk eerstgeboren kind moest grootgebracht worden¹⁵⁰. Sommige Romeinen waren zeker voorstanders van deze praktijk. Zo prees Tacitus de Germanen omdat ze hun kinderaantal niet beperkten door kinderen te doden of te vondeling te leggen¹⁵¹. Niet alle Romeinen waren hiervan overtuigd. Cicero getuigde dat een gehandicapt kind zo snel mogelijk moest verwijderd worden¹⁵². Terwijl in Griekenland het te vondeling leggen een privézaak was, was het in Rome een zaak van belang voor de staat. Opmerkelijke geboorten werden zelfs in de annalen vermeld en golden als voortekens. Als in tijden van crisis meer van deze geboorten werden bericht, werd hiermee uiting gegeven aan een gevoel van onveiligheid. Zo heeft het ten vondeling leggen van kinderen geen eugenetisch doel, maar is het motief eerder religieus¹⁵³. Vooral in de Republiek zou men zeer streng geweest zijn tegenover geboortes van misvormde kinderen. Zo moesten hermafrodieten zelfs in zee gegoooid worden, en moest na andere tegenspoedige geboortes een *procuratio prodigium* worden uitgevoerd door de haruspices¹⁵⁴. Dit gebruik zou teruggaan op zeer oude wetten uit de tijd van Romulus, die de dood van misvormde pasgeborenen zou bevelen hebben, tenzij ze natuurlijk de mannelijke eerstgeborene waren¹⁵⁵. Volgens Cicero beval de vierde van de Twaalf Tafelenwet hetzelfde¹⁵⁶. Nergens is echter geattesteerd dat ouders die beslisten het kind toch op te voeden, gestraft werden. De bronnen noemen voor Rome vaker het doden van kinderen dan het achterlaten ervan. Men vreesde blijkbaar dat de kinderen in handen zouden vallen van figuren die hen zouden (verder)

---

¹⁵⁰ DIONYSIUS van HALICARNASSUS, 9.22.2.

¹⁵¹ TACITUS, *Germania*, 19.6.

¹⁵² CICERO, *Leges*, 3.19.

¹⁵³ SCHMIDT, 'Hephaistos lebt', 145.

¹⁵⁴ LIVIUS, 27.37.6.

¹⁵⁵ DIONYSIUS van HALICARNASSUS, 2.15.1-2.

¹⁵⁶ CICERO, *Leges*, 3.8.19.

verminken om beter te kunnen bedelen, of ze in de prostitutie zouden dwingen. Zo veroordeelde Seneca een man die kinderen misvormde om ze voor hem te laten bedelen¹⁵⁷, vooral omdat de man zo de staat beroofde van gezonde burgers, maar ziet ook voordelen in de handelingen van de misdadiger. Zo zou hij ouders afschrikken om kinderen ten vondeling te leggen. In de Keizertijd zouden angsten rond misvormden zijn afgezwakt door de toenmalige bevolkingsgroei, de geboorte van misvormde kinderen vormde nu geen gevaar meer voor het voortbestaan van de gemeenschap¹⁵⁸. Ook vormden deze kinderen geen onomstootbaar bewijs van onheil meer, in een grote bevolking vinden immers altijd onregelmatigheden plaats¹⁵⁹. In de Keizertijd zochten de hoge standen nieuwe manieren om hun superioriteit tot uitdrukking te brengen, en vonden deze onder andere in het kopen van luxeslaven, die nog meer waard waren wanneer ze een handicap hadden. Hierdoor werd de positie van dwergen in de Keizertijd relatief beter dan in de Republiek. Terwijl er in de Republiek intolerantie heerste tegenover gehandicapten, verbeterde de situatie onder de keizers. Misvormden waren nu gewild als luxe-accessoires, en dwergen kregen nu een kans op een redelijk voorspoedig leven in het huishouden van rijke burgers of onder patronage van de keizers.

Toch konden dwergen opgroeien in Rome. Zo vermeldt Plinius twee dwergen die tot de ridderstand behoorden¹⁶⁰. Dit houdt in dat ze de toestemming hadden verkregen om zich te laten registreren in het album van de ridderstand, en dat ze enig vermogen bezaten waarmee ze hun titel konden verdienen.

Magistraturen en beroepen

Er zijn geen dwergmagistraten bekend uit Rome, maar de houding tegenover andere gehandicapte magistraten kan ons op weg helpen naar het bestuderen van de attitude die men ook tegenover dwergen in de hogere standen moet hebben gehad. Anders dan in Griekenland beschouwde men hen immers niet meer als een aparte groep, maar als deel van de groep van gehandicapten. Gehandicapte aristocraten werden slechts uitzonderlijk vermeld in de antieke bronnen. We kennen slechts twaalf blinde magistraten doorheen meer dan duizend jaar Romeinse geschiedenis. Blindheid moet echter zeer courant geweest zijn, aangezien zelfs een bijziend iemand als blind werd gezien. Het is dus geen wonder dat we geen dwergmagistraten kennen. De gehandicapte magistraten die wel bekend zijn, functioneerden steeds als een voorbeeldfunctie voor aristocraten zonder handicap, in de zin van 'als zij het kunnen, moeten

---

¹⁵⁷ SENECA, *Controversiae*, 10.4 = tekst 16.

¹⁵⁸ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 71.

¹⁵⁹ SCHMIDT, 'Hephaistos lebt', 147.

¹⁶⁰ PLINIUS, *Naturalis historia*, 7.16 = tekst 15; Zie p. 34

jullie dat zeker kunnen'. Vaak namen de blinde aristocraten geen magistraturen meer op, maar bleven ze functioneren in de senaat. Enkele blinde aristocraten zijn onder andere de praetor van 107 v. Chr., Cn. Aufidius. Hij werd pas blind op latere leeftijd, maar bleef deelnemen aan senaatzittingen¹⁶¹. Ook C. Cassius Longinus, die senator was onder de Julisch-Claudische dynastie, bleef actief in de senaat na het verlies van zijn zicht. Pomponius spreekt hiervoor zijn bewondering uit¹⁶². Appius Claudius Caecus had zich oorspronkelijk uit het publieke leven teruggetrokken vanwege zijn handicap, maar keerde terug in de senaat om een vlammende rede te houden tegen een bondgenootschap met Pyrrhus van Epirus. Door zijn interventie besliste de senaat tegen een alliantie¹⁶³. Ook in rechtszaken traden blinde aristocraten nog op als advocaten, zoals de senator Publilius en de ridder Pontius Lupus¹⁶⁴. Blinde aristocraten werden in ieder geval niet stiefmoederlijk behandeld, maar bijna alle voorheen aangehaalde voorbeelden hadden zich eerst al bewezen als bekwame magistraten en werden daarna blind. Toch werd hen om praktische redenen verdere carrièrevorderingen verboden, en er is geen blinde aristocraat bekend die de consulaire rang bereikte¹⁶⁵. Wanneer dit het geval is voor later verworven handicaps, was carrière maken voor mensen met aangeboren misvormingen nog moeilijker. Ook manke magistraten konden deelnemen aan het openbare leven. Zo werd M. Licinius in 149 v. Chr. met een gezantschap naar Azië gestuurd¹⁶⁶. C. Sextius Calvinus was eveneens politiek actief en verdedigde zijn cliënten voor het gerechtshof¹⁶⁷. Sextus Teidius was zelfs volledig lam, maar was senator en had dus minstens de quaestuur kunnen bekleden. Hij was aanhanger van Pompejus en was hem naar Pharsalos gevolgd¹⁶⁸. Volgens Livius werd men toegelaten tot een magistratuur *cum imperio*, zolang hun fysieke gesteldheid dit enigszins toeliet¹⁶⁹. De gebochelde M. Terentius Varro Gibba, werd in 43 v. Chr. tot volkstribuun verkozen¹⁷⁰. C. Sulpicius Galba, eveneens met een bochel, schopte het in 5 v. Chr. zelfs tot consul¹⁷¹.

Dat gehandicapte magistraten civiele functies konden bekleden vrijwaarde hen niet van spot. Zo noemt Cicero in een van zijn brieven de volkstribuun C. Lucilius Hirrus, die een

¹⁶¹ CICERO, *Tusculanae quaestiones*, 5.112.

¹⁶² POMPONIUS, *Digesten*, 1.2.2.51.

¹⁶³ CICERO, *Brutus*, 55.61 & CATO, 16.37; VALERIUS MAXIMUS, 8.13.5 e.a.

¹⁶⁴ VALERIUS MAXIMUS, 8.7.5.

¹⁶⁵ DE LIBERO, 'Dem Schicksal trotzen', 80.

¹⁶⁶ DIODORUS SICULUS, 32.20; PLUTARCHUS, *Cato*, 9.

¹⁶⁷ CICERO, *De oratore*, 2.249.

¹⁶⁸ PLUTARCHUS, *Pompejus*, 64.

¹⁶⁹ LIVIUS, 7.39.12.

¹⁷⁰ CASSIUS DIO, 47.11.3.

¹⁷¹ SUETONIUS, *Galba*, 3; MACROBIUS, *Saturnalia*, 2.4.8; 2.6.3; 7.8.

spraakgebrek had en de 'l' niet kon uitspreken, droogweg 'Hillus'¹⁷². In de politiek en processen van Rome werd wel vaker op de persoon gespeeld. Als men een persoon wilde discrimineren, vormde diens lichamelijke gesteldheid een uitstekend mikpunt van spot. Maar als ze dit niet hadden geviseerd, dan hadden ze het wel gehad over seksuele deviaties of verwijfdheid.

Dwergen waren in de Romeinse tijd vooral gekend omwille van hun danskunsten en hun vaardigheden in het vechten. Deze sporten bedreven vrije dwergen vooral in de functie van professionele entertainers, en beoefenden ze hun beroep op private en publieke feesten. Ze werden ingehuurd om te dansen en vechtdemonstraties te geven, maar ook om poëzie op te dragen en grappen uit te halen met de aanwezige gasten. Dit beroep stond dwergen toe zelf de kost te verdienen, en is als enige duidelijk geattesteerd in de Romeinse tijd. Deze functie als entertainers wordt in het volgende hoofdstuk uitgebreider besproken.

Religieuze functies

Zowel in de Griekse als Romeinse wereld werd een perfecte lichamelijke staat gevraagd van priesters. In de Romeinse wereld is er nergens een uitsluiting geattesteerd van dwergen van offers en heiligdommen, maar hun aanwezigheid wordt evenmin opgemerkt. Dit duidt er waarschijnlijk op dat dwergen gewoon niet aanwezig waren bij religieuze rituelen, aangezien in Griekenland dwergen meerdere malen zijn geattesteerd in verschillende cultussen. De bovenvermelde blinde aristocraten werden evenwel uitgesloten van priesterambten, wat waarschijnlijk betekent dat zo'n positie verwerven voor een persoon met dwerggroei bijzonder moeilijk was. Dit was eigenlijk alleen mogelijk wanneer men zijn handicap nog kon verbergen. Zo zou in 114 n. Chr. L. Caecilius Metellus Delmaticus *pontifex maximus* zijn geworden, ondanks zijn zware spraakgebrek. Volgens Plinius zou de man voor de inwijding van de tempel voor Ops Opifera maanden hebben geoefend op zijn toespraak¹⁷³. Zelfs bewijzen van grote moed konden vaak niet baten om iemand met een handicap een priesterfunctie te laten bekleden. De praetor van het jaar 197 v. Chr., Marcus Sergius Silus, had zijn hand verloren tijdens de tweede Punische oorlog. Met een ijzeren prothese voerde hij nog verschillende veldslagen succesvol aan. Zijn collega's wilden hem echter laten uitsluiten van de offerplechtigheden, omdat de man niet lichamelijk intact meer was¹⁷⁴. Dwergen waren

---

¹⁷² CICERO, *Epistulae ad familiares*, 2.10.1.

¹⁷³ PLINIUS, *Naturalis Historia*, 11.174.

¹⁷⁴ PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.104-106.

waarschijnlijk wel de cultus van de Dioscuren toegenegen. Een inscriptie op een kist uit Praeneste uit de Republiek onthult de volgende tekst: ‘*Castor, Pater Poulilionom*’, oftewel, ‘*Castor, Vader van de dwergen*’¹⁷⁵. De cultus van de goddelijke broers werd door allerlei soorten gehandicapten met speciale aandacht bedacht, en dit is voorlopig de enige inscriptie die Castor uitdrukkelijk met dwergen verbindt.

Terwijl kinderen met dwerggroei in Griekenland alleen zouden ten vondeling zijn gelegd omwille van hun lichamelijke gebreken, vreesde men in Rome veel meer de implicatie hiervan. Deze geboorten golden immers als voortekens van tegenspoed, en men behandelde hen met een zekere argwaan. De Keizertijd hield echter een relatieve verbetering van de situatie van dwergen in. Het bijgeloof dat hen omringde was wat afgekoeld, en, als ze geluk hadden, konden ze een luxeleventje leiden. De situatie voor vrije dwergen was evenwel anders. Zowel voor Griekenland als Rome zijn geen dwergmagistraten bekend, dankzij de zeldzaamheid van hun geboorte en de onvolledigheid van de bronnen, maar voor beide culturen zijn gehandicapte magistraten bekend, wat ten minste onthult dat dwergmagistraten of –senatoren theoretisch toegelaten waren. De aanwezigheid van dwergen in de cultus verschilt wel gevoelig. Dwergen in Griekenland namen geregeld deel aan culten, zoals die van Dionysos of Kybele, terwijl hun Romeinse tegenhangers nergens geattesteerd zijn.

---

¹⁷⁵ Tekst 10.

6.4 Dwergen als entertainers en slaven

Griekenland

Als slaven

Dasen meent dat dwergen op vazen steeds serviele posities innemen, omdat ze klein en eventueel naakt worden afgebeeld¹⁷⁶. Hun kleine gestalte hoeft niet te betekenen dat ze slaven zijn, dwergen zijn gewoon kleiner dan hun medemens, dus wanneer een kunstenaar hen wil afbeelden, moet hij hen wel kleiner maken dan de personages met een normale gestalte. Ook naaktheid hoeft niet te betekenen dat de afgebeelde dwerg een slaaf was. Om dwergen in de iconografie te onderscheiden van kinderen maakte men gewoonlijk hun genitaliën overdreven groot om seksuele volwassenheid aan te geven. Om dit te kunnen zien moet de figuur natuurlijk naakt zijn. Door hun fascinatie voor anatomie wilden vooral klassieke, en later ook hellenistische, kunstenaars een dwerg naakt afbeelden, om zijn lichamelijke proporties duidelijk weer te geven. Volgens Lullies werden dwergen ook vaak door hetairen gekocht om met klanten te onderhandelen. Dwergen hadden sowieso een speciaal en exotisch karakter, en hun associatie met Dionysos gaf de hetaire nog meer een luxueus karakter¹⁷⁷. Timaeus beschrijft dat de Sybariten dwergen in hun huishouden brachten als curiositeit¹⁷⁸. Sybaris was een Achaeische kolonie in Zuid-Italië, en Dasen gaat er van uit dat dit gebruik een afspiegeling vormt van de gangbare gebruiken in Griekenland¹⁷⁹. Sybaris kan echter lokale gebruiken geadopteerd hebben of er zelf ontwikkeld hebben. De stad stond immers bekend voor het bijna overdreven luxueuze en overdadige leven van haar inwoners.

In een paar gevallen lijkt een dwerg de functie van paedagoog te vervullen¹⁸⁰. Op een beker uit Ferrara volgt een achondroplastische dwerg een kind dat even groot is als hijzelf. De dwerg is vrijwel naakt, zijn linkerschouder is bedekt door een chlamys, en disproportioneel, terwijl het kind volledig gekleed en proportioneel afgebeeld wordt. De dwerg heeft een overdreven groot hoofd en grote genitaliën. Op een lekythos uit New York is er een gelijkaardige compositie: een kind met een lange mantel, vergezeld van een oude paedagoog¹⁸¹. Op een pelike uit Agrigentum volgt een naakte dwerg met een mand op zijn

---

¹⁷⁶ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 226.

¹⁷⁷ LULLIES, *Festschrift*, 271; Figuur 13.

¹⁷⁸ TIMAEUS, Fr. Gr. Hist. 556, F49 = ATH. 12.518e-f.

¹⁷⁹ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 225.

¹⁸⁰ Figuur 14.

¹⁸¹ Figuur 15.

hoofd een vrouw in een chiton en een lange mantel¹⁸². Dat een mannelijke dienaar een vrouw in het openbaar vergezelt is ongewoon. Mogelijk werd de dwerg niet als volwaardig mannelijk beschouwd en werd hij geschikt bevonden de taak van vrouwelijke slavinnen over te nemen¹⁸³. Een andere mogelijkheid kan onderscheiden worden door de rituele associatie van dwergen in acht te nemen. Pan draagt in een gelijkaardige compositie een mand en loopt achter een vrouw aan¹⁸⁴. Dwergen worden ook nauw met Dionysos geassocieerd, dus mogelijk gaan de vrouw en de dwerg naar een dionysische festival. Dat de dwerg de vrouw vergezelt hoeft dus niet te betekenen dat hij minder dan mannelijk werd geacht, wat eveneens wordt tegengesproken door de enorme genitaliën die dwergen vaak krijgen toegedicht.

Als entertainers

Dwergen werden in de oudheid onlosmakelijk geassocieerd met pret en een uitgelaten sfeer. Al sinds de archaische periode is de aanwezigheid van dwergen bij symposia geattesteerd, als beroepsentertainers en als ἀκλητοι¹⁸⁵, een soort ‘party crashers’¹⁸⁶. Deze laatste groep verscheen vaak ongenodigd, en voerde kunstjes op om wat geld te kunnen verdienen. Niet alleen dwergen deden dit, maar ook andere figuren die in de armoede verzeild waren geraakt. Ze buiten hun misvormingen uit om de gasten van het symposion te doen lachen, en benadrukten hun ‘hulpeloosheid’ door zich zieliger voor te doen dan ze waren. Zo wilden ze medelijden bij de gasten oproepen, maar ook hun superioriteitsgevoel strelen, waardoor de aanwezigen sneller geneigd zouden geweest zijn hen wat geld of eten toe te stoppen. De eerste groep had van entertainen haar beroep gemaakt. Zo zou Aesopus volgens Lucianus hebben opgetreden op een symposion in Elysion¹⁸⁷. Professioneel entertainende dwergen waren graag geziene gasten, vooral in de Hellenistische periode. Als ingehuurde entertainers werden ze goed betaald voor hun prestaties¹⁸⁸. De hoven van de nieuwe koningshuizen trokken dwergen aan die op professionele basis hun kunstjes kwamen vertonen¹⁸⁹. Terwijl in de klassieke periode dwergdansers en dwergatleten maar zelden voorkwamen, zijn ze frequent in het hellenisme. In de klassieke periode specialiseerden dwergen zich niet in bepaalde sporten. Er is een geïnfibuleerde dwerg te zien op figuur 11, wat kan betekenen dat hij een

---

¹⁸² Figuur 16.

¹⁸³ DASEN, *Dwarfs in Egypt*, 228.

¹⁸⁴ SCHAUBURG, ‘Pan in Unteritalien’, *MDAI(R)* 69, 1962, 31, pl.16.1.

¹⁸⁵ Letterlijk: ‘ongeropenen’

¹⁸⁶ FEHR, B., ‘Entertainers at the symposion: the akletoi in the archaic period’, in MURRAY, O., *A symposium on the symposion*, 1990, 185-190.

¹⁸⁷ LUCIANUS, *Symposion*, 2.18 = tekst 14.

¹⁸⁸ FEHR, ‘Entertainers at the symposion’, 185.

¹⁸⁹ WEILER, ‘Überlegungen zur Zwergen’, 129.

sporter was, en is er ook nog een Boeotische schaal met twee worstelaars van een normale lengte, twee worstelende dwergen en een dwerg die zich klaarmaakt voor de hoplitodromos¹⁹⁰.

Rome

Als slaven

In het Romeinse keizerrijk waren dwergen bijzonder gegeerd als slaven. Een betwiste passage uit Longinus zou betekenen dat er zelfs dwergslaven werden ‘geproduceerd’¹⁹¹. Dit zou gebeuren door de dwergen in kleine kooien te stoppen, die een verdere normale groei zou tegenhouden. De praktijk wordt uitgevoerd bij ‘Pygmeeën, ook dwergen genoemd’¹⁹². Waarschijnlijk gaat het hier om niet-Afrikaanse dwergen, pygmaios is immers een algemeen Grieks woord voor dwerg. Volgens Schefold betekent deze passage dat dwergen in deze kooien werden gehouden¹⁹³. De passage is echter vrij rechtlijnig en vermeldt expliciet dat de dwergen niet alleen worden gestut in hun groei, maar dat hun misvormingen nog verscherpt worden door de te kleine ruimte die hun bewegingen tot het minimum beperkt¹⁹⁴. Ook Seneca de Oudere maakt melding van een dergelijk gebruik. In zijn *Controversiae* wordt een man aangeklaagd die ten vondeling gelegde kinderen opnam en ze op allerhande manieren kreupel sloeg en er zo geschiktere bedelaars van maakte. In een specifiek geval stut hij de schouderbladen van jongetjes tot ze een ineengeduwde hoopje zijn¹⁹⁵. Hier worden kinderen tot een onnatuurlijke dwerggroei gedwongen om beter te kunnen bedelen, en niet om verkocht te worden als slaaf. Seneca veroordeelt deze praktijk als een misdaad tegen de staat, de kinderen hadden immers gezonde jonge mannen en vrouwen kunnen worden. Volgens Weiler bestaat er een verband tussen de tekst van Longinus die het stutten van de groei vermeldt, en een Aristotelianse tekst over het kweken van dwerggrassen bij dieren¹⁹⁶. Zo stelt Aristoteles dat er twee oorzaken kunnen zijn voor dwerggroei in alle diersoorten: een gebrek aan eten of een gebrek aan plaats. Deze tekst vindt volgens Weiler zijn toepassing in de passage bij Longinus¹⁹⁷. Er bestonden speciale markten voor de verkoop van misvormde slaven, namelijk

---

¹⁹⁰ Figuur 17.

¹⁹¹ LONGINUS, *De Sublima*, 44.5 = tekst 13.

¹⁹² οἱ Πυγμαῖοι καλούμενοι δὲ νᾶνοι

¹⁹³ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 47.

¹⁹⁴ τὰ γλωττόκομα (...)οὐ μόνον κωλύει τῶν ἐγκεκλεισμένων τὰς αὐξήσεις, ἀλλὰ καὶ συνάροι διὰ τὸν περικείμενον τοῖς σώμασι δεσμόν.

¹⁹⁵ SENECA, *Controversiae*, 10.4 = tekst 16.

¹⁹⁶ ARISTOTELES, *Problemata*, 10.892a = tekst 5.

¹⁹⁷ WEILER, ‘Überlegungen zu Zwergen’, 139.

de τερατῶν ἀγόρα¹⁹⁸. Slaven met een speciale misvorming waren vaak ook veel duurder dan gewone slaven¹⁹⁹. Dit gold echter eerder voor ‚nuttige’ slaven, met enige entertainmentwaarde, dan voor kreupele of blinde slaven.

De stap naar het creëren van dwergen lijkt in het Romeinse Rijk ook niet onlogisch. ‘Freaks’ waren gewild als slaven tijdens de keizertijd om als troetel te dienen, en werden verkocht aan hoge prijzen. Een mogelijke reden voor de populariteit van dwergen is dat buitenproportionele penissen erg in trek waren bij slaven in het Romeinse keizerrijk, en achondroplastische dwergen lijken een grote penis te hebben in vergelijking met hun korte ledematen.

Het houden van troetels ging vaak ver in de keizertijd. Julia, de kleindochter van keizer Augustus, had een dwerg als slaaf, Conopas, die Plinius met de term *delicia* aanduidt²⁰⁰. Volgens Schefold betekent dit dat er tussen Julia en Conopas ook een seksuele relatie was²⁰¹, maar niets suggereert dit verder in de tekst, en *delicia* wordt ook gebruikt voor kleine kinderen die door matronae werden gehouden om te vertroetelen. Conopas zou ‘*duos pedes et palmum*’ groot zijn geweest, ongeveer 75 centimeter. Volgens Livius was Julia’s slaaf met deze lengte de kleinste persoon ten tijde van Augustus. Ook Julia’s moeder, Julia Augusta, had een liberta, Andromeda, die de kleinste vrouw van haar tijd zou geweest zijn. Zo kloeg Seneca dat de dwerg van zijn vrouw, Harpaste, een verspilling was die het huishouden handenvol geld kostte²⁰². De dwerg had haar eigen bedienden en zwaaide de plak in haar eigen kamers. Seneca vertelt dat ze was blind geworden, en, in plaats van te erkennen dat ze niets meer zag, eiste ze constant van kamers te veranderen, omdat de hare zogenaamd slecht verlicht waren. Seneca’s echtgenote liet de dwerg graag begaan. Seneca kloeg echter de kosten en het ongemak aan die het houden van zulke slaven inhield, geen enkele Romeinse auteur zag hier problemen in uit humanitaire overwegingen. Dwergen die een luxe-artikel waren in een rijk huishouden, kregen vaak ook namen die hun kleine gestalte nog extra in de verf zetten, zoals Atlas of Magnus²⁰³. Gebochelde of dwergslaven hadden ook een

---

¹⁹⁸ PLUTARCHUS, *Moralia*, 520c.

¹⁹⁹ MARTIALIS, *Epigrammen*, 8.13; QUINTILIANUS, *Institutio Oratoria*, 2.5.11.

²⁰⁰ PLINIUS, *Naturalis Historia*, 7.27.

²⁰¹ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 52.

²⁰² SENECA, *Epistulae*, 50.2.

²⁰³ JUVENALIS, *Satiren*, 8.32-34; PROPERTIUS, 4.8.41-42.

apotropeïsche functie, waardoor ze als een soort levende talisman konden fungeren voor hun eigenaars²⁰⁴.

Als entertainers

In hun functie als entertainers werden dwergen vaak verwacht grappen te maken en het publiek te plezieren met fratsen die ze uithaalden met elkaar en nietsvermoedende omstaanders. Niet iedereen was gecharmeerd door deze vorm van humor. Zo heeft Seneca in de brief over zijn dwerg Harpaste, een afkeer van zulke clowns. Als hij onnozele grappen wil horen, dan luistert hij wel naar zichzelf²⁰⁵. Volgens Suetonius had ook Augustus een afkeer van dwergen. Dat hij het nodig vond dit te vermelden, wijst er eerder op dat deze houding uitzonderlijk was²⁰⁶. Zo genoten dwergen in deze positie als entertainers enige vrijheid om en plein publique hun gedachten te uiten. Douglas spreekt van 'the licensed fool', de nar die mocht spreken zoals hij wilde²⁰⁷. De aanwezigheid van dwergen aan het keizerlijk hof werd volgens Schefold overgenomen van de Ptolemeeën²⁰⁸. Een dwerg aan het hof van keizer Tiberius was zo stoutmoedig om tijdens een banket de keizer aan te manen tot actie tegenover een veroordeelde, en kwam er met een standje vanaf. Enerzijds was het de dwerg toegestaan zo vrij te spreken, maar anderzijds werd hij waarschijnlijk niet altijd serieus genomen. In dit geval echter nam Tiberius de raad van de dwerg aan en een terechtstelling van Paconius, waarover de dwerg gesproken had, volgde snel²⁰⁹. Ook keizer Domitianus hield steeds een jongetje bij zich met de zeldzame aandoening microcephalie, waarbij het hoofd van de dwerg extra klein is. Deze vorm van dwerggroei gaat gepaard met een mentale achterstand en een korte levensverwachting. Domitianus zou de jongen overal meegenomen hebben, en vaak serieuze zaken met hem hebben besproken²¹⁰. Dezelfde keizer sponsorde aan het hof ook een groep dwergen die in de arena vochten²¹¹. Ook Martialis was bekend met het fenomeen van vechtende dwergen. In een van zijn epigrammen grapt hij dat het parma van een gewone mens de scutum is van een dwerg²¹². Onder Elagabalus werden nog steeds dwergen gehouden aan het hof. De keizer zou zelfs zoveel misvormden hebben aangekocht, dat zijn opvolger

---

²⁰⁴ BEAGON, *The elder Pliny on the human animal*, 258.

²⁰⁵ Ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum; si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus; me rideo.

²⁰⁶ SÜETONIUS, *Augustus*, 83.

²⁰⁷ DOUGLAS, 'The social control of cognition: some factors in joke perception', *Man* 3 (1968), 372.

²⁰⁸ SCHEFOLD, *The eye of the beholder*, 49.

²⁰⁹ SÜETONIUS, *Tiberius*, 61 = tekst 19.

²¹⁰ SÜETONIUS, *Domitianus*, 4.

²¹¹ STATIUS, *Silvae*, 1.6.56-64 = tekst 17.

²¹² MARTIALIS, *Epigrammen*, 14.213.

Een parma is een klein rond schild, een scutum is een groot, bijna lichaamsbedekkend schild.

Alexander Severus hen moest weggeven omdat ze de schatkist leegzogen. Onder de misvormden bevonden zich zowel mannelijke als vrouwelijke dwergen, die aan het publiek werden geschonken als entertainers²¹³. Het keizerlijke patronage van dwergen en andere misvormden wordt door Levi verklaard door de aantrekking die de kleine mensen uitoefenden op de keizers. Zowel de keizer als de dwerg zijn immers beide sociale anomalieën en zouden zo tot mekaar aangetrokken worden door een gevoel van verwantschap²¹⁴. Een grote affectie voor dwergen en andere misvormde slaven is een eigenschap die auteurs aan keizers toedichten die ze als ‘slecht’ wilden beschrijven, waarschijnlijk omdat het houden van dergelijke slaven vaak gepaard ging met het verbrassen van geld en een overdreven luxe. Mogelijk ontstond deze connotatie ook omdat dwergslaven vooral door vrouwelijke leden van het huishouden werden gehouden als ‘huisdieren’ om te vertroetelen. Zelfs de broer van Atilla de Hun, Bleda, zou een dwerg hebben gehad, Zerkon, die hem en zijn kameraden moest entertainen met zijn al dan niet gefingeerde spraakgebrek²¹⁵. Dat Zerkon deze positie niet verkoos, bewees hij door een vluchtpoging te wagen. In de beleving van Romeinen waren dwergen niet echt mensen, eerder grappige wezens die als huisdieren kunstjes konden uitvoeren en vertroeteld konden worden. De professionalisering van dwergen zoals bij Domitianus doet hier geen afbreuk aan.

Ook op symposia waren dwergen graag geziene entertainers. Lucianus beschrijft een symposium waarbij een filosoof, Alcidamas in discussie raakte met een dwerg, Satyrion, waarna de dwerg de filosoof in mekaar sloeg, tot groot jolijt van het aanwezige publiek²¹⁶. Achter deze passage schuilt waarschijnlijk meer dan op het eerste zicht te merken valt. Dwergen trainden in het Romeinse rijk al voor de Keizertijd als boksers en pankratiasten, en konden ingehuurd worden voor demonstraties. Representaties van deze dwergen in kleine figurines zijn te herkennen aan de haardracht van boksers en pankratiasten, de cirrus. De terracotta's, die op verschillende plaatsen in het Romeinse rijk werden gevonden, stellen vaak boksende of dansende dwergen voor, zowel in de hellenistische als Romeinse tijd. Deze standaardisering van het dwergenmotief zou de groeiende rol van dwergen als entertainers kunnen illustreren²¹⁷. De terracotta's, waren bedoeld voor algemene consumptie, dergelijke

---

²¹³ LAMPRIDIUS, *Alexander Severus*, 34.2-4.

²¹⁴ LEVI, D., ‘The evil eye and the lucky hunchback’, in *Antioch-on-the-Orontes’ III: The excavations of 1937-1939*, Princeton, 1941, 220-232.

²¹⁵ PRISCUS, F8 in CAROLLA, P., *Priscus Panita. Excerpta et fragmenta*. Berlijn, 2008.

²¹⁶ LUCIANUS, *Symposion*, 18-19 = tekst 14.

²¹⁷ BRUNET, ‘Dwarf athletes’, 23.

hebbelingen haalden vaak hun inspiratie uit de entertainmentswereld²¹⁸ Volgens Brunet, kwamen kunstenaars op deze manier tegemoet aan hoe hun klanten dwergen zullen gekend hebben²¹⁹. Hij gaat hiermee in tegen de lang heersende opinie dat deze beeldjes slechts karikaturen zouden zijn van bokkers en andere atleten met een normale gestalte²²⁰. De kunstenaar wilde dus niet de sporters ridiculiseren, maar een waarheidsgetrouwe weergave tonen van sportende dwergen. Zo draagt een bronzen dwerg uit de vroege keizertijd, uit ongeveer 25-50 n. Chr.²²¹ caesti, en heeft hij een leren helmpje op het hoofd dat traditioneel door bokkers werd gedragen om te vermijden dat ze aan het haar werden getrokken door hun tegenstanders. Het gezicht van de dwerg is redelijk knap, en de figuur is zeer gedetailleerd uitgevoerd. Alleen de penis van de dwerg is uitvergroot, een trek die bij Romeinse dwergen steeds aanwezig is. Romeinen waren immers gefascineerd door de relatief grote penissen van de achondroplastische dwergen, en vergrootten hem vaak uit om aan te geven dat het afgebeelde onderwerp een dwerg was. Brunet haalt de passage uit Lucianus aan om aan te tonen dat Satyrion wel degelijk een professionele bokser was. De dwerg had immers, alvorens hij begon te vechten met Alcidamas, gedanst en komische verzen opgedragen. Wanneer de twee slaags raakten, drukte Lucianus dat uit met het werkwoord παγκρατιάζω, een technische manier van vechten. Brunet merkt op dat geen van de gasten verrast was dat de kleine dwerg het haalde van de filosoof, die nochtans bekend stond als een vechtersbaas. Satyrion was immers een getrainde pankratiast, wat ook geïnsinueerd werd door Lucianus, die de dwerg συγκεκροτημένος noemde, waarmee hij diens training impliceerde²²². Ook de haarstijl van Satyrion, die eveneens door Lucianus werd beschreven, suggereert zijn bokkersachtergrond²²³. In drie figurines draagt een dwerg zonder twijfel een cirrus, waarvan twee bokkers zijn, aangezien ze de caestus dragen²²⁴. De derde figurine is een terracotta die armen en benen mist, waardoor zijn specialisatie niet te bepalen valt. Volgens Oritz waren de armen van het beeldje geheven in de typische vechterspositie van een trainende dwerg²²⁵. Vooral in de Romeinse tijd moeten dwergbokkers professioneel getraind hebben. Dank zij de patronage van verschillende keizers was er nood aan een groot aantal getrainde dwergen. Zo verkoos volgens Cassius Dio

²¹⁸ BRUNET, 'Dwarf athletes', 24.

²¹⁹ BRUNET, 'Dwarf athletes', 17.

²²⁰ Bv. BLÜMEL, C., *Sport der Hellenen: Ausstellung griechischer Bildwerke*, Berlijn, 1936, 130.

²²¹ Figuur 18.

²²² 'goed getraind'

²²³ Volledig afgeschoren, behalve een lok achter op het hoofd

²²⁴ LANGLOTZ, E., *Sammlung antiker Kunst = Sammlung Baron Heyl*, II, München, 1930, no. 41 pl. 16; DE RIDDER, A., *Les bronzes antiques du Louvre*, I, 98, no. 706, pl.48; VANHOVE, D., *Le sport dans la Grèce antique: du jeu à la compétition*, Brussel, 1992, 333, 335, no.202.

²²⁵ ORITZ, G., in 'Le sport dans la Grèce antique', 333.

Domitianus dwergen voor optredens in de arena bij grote feesten²²⁶. Ook een passage in Statius illustreert dit²²⁷. In een studie van Garmaise over hellenistische en Romeinse figurines vindt men 185 representaties van dwergen, waarvan er 95 dansers en muzikanten afbeelden, en 80 vechters allerhande, waarvan er 30 zeker atleten zijn, meer bepaald bokkers, aangezien ze de caestus dragen²²⁸. De datering van deze figurines is problematisch, maar een van de beeldjes werd met munten uit de Flavische periode gevonden²²⁹. Waarschijnlijk was het op symposia een en dezelfde dwerg die danste en vocht. Het is echter onduidelijk of de dwergen schaduwboksten of tegen elkaar vochten. Dit hing dan eerder af van de voorkeur van de organisator, en er konden demonstraties van beide soorten georganiseerd worden. In de bovengenoemde passage staat ook het woordje *ordo* wanneer Statius het heeft over de groep dwergen. Dit suggereert volgens Brunet een groot aantal dwergen. Naar zijn schatting moeten er 50 tot zelfs 100 professionele bokkers geweest zijn als de arena niet leeg mocht lijken tegenover andere voorstellingen²³⁰. Zo'n groot aantal moet voor Romeinen te vinden zijn geweest, aangezien ze hun entertainers vaak over het hele rijk recruteerden, vooral in de Keizertijd. In oudere studies vindt men als commentaar op de passage in Statius vaak terug dat de dwergen mekaar bevochten als mini-gladiatoren²³¹. In het licht van het voorgaande lijkt het echter logischer dat de dwergen niet als gladiatoren, maar als professionele bokkers en pankratiasten optraden. Dit was immers de specialisatie die ze in het Keizerrijk hadden aangenomen, en ze voerden hun kunsten vaker op op feesten. De auteurs die de these van de dwerggladiatoren verdedigen, baseren zich op een zestal onzekere passages²³². Uit deze teksten kan alleen opgemaakt worden dat dwergen participeerden aan grote spelen. Ook wordt vaak gedacht dat dwergen tegenover vrouwelijke gladiatoren werden geplaatst. Uit de eerdergenoemde passages valt alleen te concluderen dat zowel vrouwen als dwergen participeerden, niet noodzakelijk tegenover elkaar. Zo worden in de passage in Statius zowel vrouwelijke gladiatoren als dwergen vermeld, maar de *hic* op regel 57 maakt duidelijk dat pas na de vrouwen een ander nummer met dwergen werd opgevoerd²³³. Deze vrouwelijke gladiatoren waren immers getrainde professionals, en hen tegenover ongewapende dwergen plaatsen zou weinig interessant geweest zijn, aangezien de vrouwen voordeel hadden in zowel

²²⁶ CASSIUS DIO, 67.8.4 = tekst 11.

²²⁷ STATIUS, *Silvae*, 1.6.56-64 = tekst 17.

²²⁸ GARMAISE, M., *Studies in the representation of dwarfs in hellenistic and roman art*, 1996 (diss. McMaster).

²²⁹ VON GONZENBACH, V., *Die römischen Terrakotten in der Schweiz*, Bern, 1986, 54, pl. 27.3.

²³⁰ BRUNET, *Dwarf athletes*, 25.

²³¹ LAFAYE, G., *Quelques notes sur les Silvae de Stace*, I, Parijs, 1896, 72-73 e.a.

²³² STATIUS, *Silvae*, 1.6 = tekst 17; CASSIUS DIO, 67.8 = tekst 11; SUETONIUS, *Domitianus*, 4.1; MARTIALIS, *Sp.*, 6b; *Epigr.* 1.43; 14.213.

²³³ BRUNET, 'Female and dwarf gladiators', 149.

gewicht en lengte, als bereik en behendigheid. Dit soort gevecht zou de vrouwen ridiculiseren, aangezien ze normaal tegen elkaar of tegen wilde everzwijnen vochten²³⁴. Gladiatorenspelen matchten normaal gezien ook altijd tegenstanders van gelijke kunne, anders zouden de gevechten niet entertainend zijn²³⁵. De dwergen zijn ook op een andere manier entertainend. Ze hebben een hoog komisch gehalte, en dienden volgens Brunet eerder als comic relief na de bloederige gevechten tegen vrouwen, dan als slachtoffer om gedood te worden. Dwergboksers en pankratiasten zouden hiervoor ook veel te duur geweest zijn. Ook de passage in Cassius Dio onthult niet dat vrouwen en dwergen tegenover elkaar gezet werden²³⁶. Zo kan de sleutel liggen in het gebruik van *συμβάλλω*. Dio gebruikt dit werkwoord nooit met twee accusatieven en *καί* om twee tegenstanders te beschrijven. Hij doet dat steeds met een datief of accusatief gecombineerd met *πρός*. Brunet stelt ook dat Dio bij zo'n bijzonder optreden als dwergen en vrouwen tegen elkaar meer uitleg zou geven²³⁷. Dwergboksers en pankratiasten waren niet ongewoon in de arena. Volgens Jones was er weinig verschil tussen het entertainment bij privéfeesten en entertainment op grote schaal zoals in de arena's²³⁸. Boksmatchen in de arena waren dan ook niet ongewoon. Zo was volgens Suetonius keizer Caligula een groot boksfanaat, en liet hij bij gladiatoriale munera vaak matches plaatsvinden²³⁹. In de tekst van Statius lachen Mars en Virtus om de boksende dwergen²⁴⁰. Toch zijn boksmatchen van dwergen op grote schaal niet eerder geattesteerd, en introduceerde Domitianus dit waarschijnlijk als interessante nieuwigheid in de arena.

Dwergen konden ook in de Romeinse wereld als dansers aan de slag. Naast beeldjes van dansende dwergen die werden geïmporteerd uit Alexandrië, bestaan ook voorbeelden van Romeinse makelij. Figurines van deze aard verbeeldden altijd dwergen in de poses waarin ze het meest herkenbaar waren. Romeinse aristocraten zouden hen waarschijnlijk alleen gekend hebben van feesten waar de dwergen optraden, dus zouden ze beeldjes van dansende dwergen alleen hebben te weten appreciëren als ze al van het fenomeen hadden gehoord of zelf hadden gezien. Zo is er een dansende dwerg die een *chitoniskos* draagt, en een ratel in de rechterhand²⁴¹. Hij heeft dikke bladerkransen rond zijn nek en hoofd, en werd in de late 3e eeuw v. Chr. of vroege tweede eeuw v. Chr. vervaardigd. Ook in de literatuur zijn dansende

²³⁴ JUVENALIS, Sat., 1.22-23.

²³⁵ STATIUS, Silvae, 1.6.53-54 = tekst 17 & MARTIALIS, Sp., 6b

²³⁶ Tekst 11

²³⁷ BRUNET, 'Female and dwarf gladiators', 151.

²³⁸ JONES, C.P., 'Dinner theater', in SLATER, W.J., Dining in a classical context, Ann Arbor, 1991, 185-198.

²³⁹ SÜETONIUS, Caligula, 18.1.

²⁴⁰ STATIUS, Silvae, 1.6.54 = tekst 17

²⁴¹ UHLENBROCK, J.P., The coroplast's art, 159.

dwergen bekend. Zo danste Satyrion op het feest dat Lucianus beschrijft eerst, voordat hij in gevecht raakte met Alcidamas.

Als entertainers waren dwergen zowel in Griekenland als Rome graag geziene gasten op symposia. In Griekenland was het spectrum van de kunstjes die een dwerg kon opvoeren niet afgebakend, dit hing af van de talenten van de dwerg. Dit verandert sterk in Rome. Dwergen treden nog steeds op op symposia, maar zijn nu manusjes-van-alles, en dragen poëzie voor, zingen, dansen, en vertonen hun vechtkunsten. Dit staat in schril contrast met Griekenland, waar dwergen zich nog niet gespecialiseerd hadden in verschillende sporten. Ook de aard van de slavernij verandert voor dwergen. Terwijl dwergslaven in Griekenland slechts bij uitzondering speciaal gezocht werden, betaalde men in Rome torenhoge prijzen voor een dwerg. De keizerlijke interesse voor dwergen speelde hier ongetwijfeld een grote rol in, de keizers zetten waarschijnlijk de trend die gevolgd werd door de Romeinse aristocratie. In ieder geval werden dwergen in beide culturen enthousiast onthaald wanneer er nood was aan grapjes en uitbundig entertainment.

7. Conclusie

Het stereotype beeld van de immer entertainende dwerg waarvan vertrokken werd bij aanvang van deze thesis lijkt deels bevestigd. Dwergen waren inderdaad actief in de entertainmentwereld, zowel in Griekenland als Rome. De klassieke Griekse entertainers waren weliswaar nog geen professionals zoals hun Romeinse tegenhangers, zij dansten vooral op religieuze festivals van Dionysos en Kybele, en maakten reeds hun opwachting op de symposia. Tijdens het Hellenisme kreeg hun carrière een boost, mede dankzij de populariteit van dwergdancers in Egypte, waar de traditie van dansende dwergen al duizenden jaren oud was.

Toch konden dwergen, ondanks de groeiende professionalisering, in Rome niet op meer respect rekenen. Ze waren nu *monstra*, wezens die leuk waren om gekke kuren uit te laten halen, en huisdieren die men kon vertroetelen. In het modale leven kwamen Romeinen dwergen op weinig andere gelegenheden tegen dan op festivals en banketten, en daarom verloren ze voor hen in zekere zin ook hun menselijkheid. De dwergen trainden als pankratiasten, boksers, en dansers ter entertainment van de elite, niet in het minst van de keizers, die een speciale interesse hadden opgevat voor de kleine vechtersbazen. In Griekenland lagen de kaarten anders. Aangezien dwergen nog geen stereotype van zichzelf waren geworden door hun kleine gestalte uit te buiten als entertainers, kwamen ze in meer verscheiden lagen van de bevolking voor. Er waren wel dwergen die sportten, maar ze waren niet onlosmakelijk verbonden aan een entertainende rol. Verschillende dwergen uit de aangehaalde teksten en afbeeldingen waren duidelijk vrij, konden functioneren in het dagelijkse leven en verschillende beroepen uitoefenen. Enkelen trainden als pankratiasten, maar evengoed zijn er worstelende dwergen te vinden, zelfs een dwerg die voor de hoplitodromos traint. Een dwerg die te zien is in de dokterspraktijk op een Attische aryballos²⁴² was in ieder geval een vrije, en had zijn beroep gevonden in de medische wereld. Dat Griekse dwergen niet werden uitgesloten van cultussen is eveneens een indicator dat men in het klassieke Griekenland dwerggroei niet zag als een handicap, die de dwergen zou verhinderd hebben om deel te nemen aan de verering van de god, maar als een soort van onfortuinlijk ongemak. Dit was in Rome duidelijk niet het geval. Dwergen zijn niet geattesteerd in de cultus van welke god dan ook, en waren dus waarschijnlijk niet toegelaten

---

²⁴² Figuur 11.

waren in deze culten. Slechts één inscriptie duidt een link aan tussen dwergen en de Dioskuren, maar dit betreft dan eerder een privé-verering van de goden.

Het negatieve beeld in het basiswerk van Dasen moet dus worden bijgesteld. Recent materiaal levert een bijdrage tot een positievere interpretatie, en ook ouder materiaal kon door een nauwkeurige evaluatie een nieuw licht werpen op oude stereotypen. Er werd bijvoorbeeld geopperd dat dwergen, omwille van hun grote penissen, meestal onelegant werden afgebeeld. Griekse dwergen hebben echter niet zo vaak de grote fallussen waar men zich op blindstaart, dit is alleen het geval wanneer ze in Dionysische context verschijnen, en dus omwille van hun verbinding met de god fallisch worden afgebeeld. Andere dwergen, die aan het sporten zijn of met een hond wandelen, hebben betrekkelijk kleine penissen, die elegant werden geacht in de Griekse wereld. De negatieve interpretatie gaat echter wel op voor Rome. Dwergen worden hier wel steevast fallisch afgebeeld, tot op het groteske af. Romeinen waren gefascineerd door de kleine mannetjes die zo behendig bleken in verschillende sporten, en die met hun radde tong de gasten van banketten wisten op hun plaats te zetten wanneer ze werden uitgedaagd.

Moderne studies maken er vaak gewag van dat dwergen omwille van hun kleine gestalte en de spot die daar onvermijdelijk uit volgt, vaak bijzonder assertief zijn geworden, en geenszins van plan zijn om onder te doen voor mensen met een normale gestalte. Deze houding blijkt nu al eeuwenoud te zijn. Zowel in Griekenland en Rome kende men dwergen die zichzelf wisten te weren tegen elke verbale belediging. Het mag dan geen wonder heten dat dwergen zo vaak verschijnen in mythologie en heersende stereotypen als deugnieten en sluwe mannetjes. Ze wekten immers de fascinatie op van hun tijdgenoten, omdat ze zich zo treffend wisten te handhaven in een wereld die hen vaak niet bijzonder genegen was.

8. Bijlagen I: teksten²⁴³

8.1 Egypte

Tekst 1: Philodemos, De Signis, col. 2, 44

³ Καὶ σπάνια δ' ἐστὶν παρ' ἡμῖν ἔνια, καθάπερ ὁ γε⁵ νόμενος
ἡμίπηχυς ἄνθρωπος ἐν Ἀλεξανδρείαι κεφαλὴν δὲ κολοσσικ[ή]ν
ἔχων ἐφ' ἧς ἐσφυροκόπουν, ὃν [ἐ]πεδείκνυον οἱ ταρει⁹ χευταί, (...).

Er zijn ook bij ons zeldzame dingen, zoals de man met een lengte van een halve el in Alexandrië, die een kolossaal hoofd had, waarop men hamerde. Deze man stelden de balsemers ten toon, (...)

Tekst 2: P. Oxy III, no. 465

οὗτος ὁ
θεὸς ποιεῖ γήρας πολὺ ἕως κ[αμ]φθῆ τῶι γήραι,
οὗτος ποιεῖ κυρτοὺς ἢ καὶ ἀπὸ ἀρρωστήματος
καμφθῆναι, οὗτος ποιεῖ νάνους τίκτεσθαι,
οὗτος τέρατα ὁμοιοειδῆ κανθάρωι, οὗτος
μὴ ἔχοντα ὀφθαλμούς, οὗτος ὅμοια κτήνι,
οὗτος μογιλάλα, οὗτος κωφά, οὗτος νωδά,

De god veroorzaakt hoge ouderdom, totdat (een man) door ouderdom krom is; hij veroorzaakt bultenaars of maakt (mensen) gebogen door ziekte; hij doet dwergen geboren worden, en monsters, gelijkend op kevers, en mensen die geen ogen hebben, die zoals een beest zijn, die moeite hebben met spreken, en doof, en tandeloos, (...)

²⁴³ Noot: Alle teksten zijn door mijzelf vertaald, tenzij uitdrukkelijk anders aangegeven.

8.2 Pygmeeën

Tekst 3: Strabo, 17.2.1

πολλὰ δ' εἴρηται περὶ τῶν Αἰθιοπικῶν ἐν τοῖς πρότερον, ὥστε συμπεριωδευμένα ἂν εἴη τῆ Αἰγύπτῳ καὶ τὰ τούτων. ὡς δ' εἰπεῖν, τὰ ἄκρα τῆς οἰκουμένης τὰ παρακείμενα τῆ δυσκράτῳ καὶ ἀοικήτῳ διὰ καῦμα ἢ ψῦχος ἀνάγκη ἀποτεύγματα εἶναι τῆς εὐκράτου καὶ ἐλαττώματα: ταῦτα δ' ἐκ τῶν βίων δῆλα καὶ τῆς πρὸς τὰς χρείας τὰς ἀνθρωπικὰς ἀπορίας. κακόβιοί τε δὴ καὶ γυμνήτες εἰσι τὰ πολλὰ καὶ νομάδες: τὰ τε βοσκήματα αὐτοῖς ἐστί μικρά, πρόβατα καὶ αἶγες καὶ βόες: καὶ κύνες μικροί, τραχεῖς δὲ καὶ μάχιμοι. τάχα δὲ καὶ τοὺς Πυγμαίους ἀπὸ τῆς τούτων μικροφυΐας ὑπενόησαν καὶ ἀνέπλασαν: ἑωρακῶς μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐξηγεῖται τῶν πίστεως ἀξίων ἀνδρῶν.

Ik heb al veel verteld over de Ethiopiërs eerder in deze verhalen, zodat hun beschrijving samengenomen kan worden met die van Egypte. Algemeen gesproken, de uiteinden van de bewoonde wereld, dewelke langs het deel van de aarde liggen dat niet gematigd is of bewoonbaar door de hitte of de koude, moeten gebrekkig en inferieur zijn aan het gematigde deel. Deze dingen zijn duidelijk uit de levens en het gebrek aan menselijke noden (van de inwoners). Ze hebben een hard leven, zijn vooral naakt, en zijn nomaden. Hun vee is klein: schapen, geiten en runderen. Ook hun honden zijn klein, maar gehard en vechtlustig. Misschien bedacht en construeerde men de pygmeeën uit de natuurlijke kleinheid van deze mensen. Want niemand van de mannen waardig om te geloven bekend ze te hebben gezien.

Tekst 4: Philostratos, Imagines, 2.22.1

(1) Ἐν Λιβύῃ καθεύδοντι τῷ Ἡρακλεῖ μετὰ τὸν Ἀνταῖον ἐπιτίθενται οἱ Πυγμαῖοι τιμωρεῖν τῷ Ἀνταίῳ φάσκοντες· ἀδελφοὶ γὰρ εἶναι τοῦ Ἀνταίου, γενναῖοί τινες, οὐκ ἀθληταὶ μὲν οὐδ' ἰσοπαλεῖς, γηγενεῖς δὲ καὶ ἄλλως ἰσχυροί, καὶ ἀνιόντων ἐκ τῆς γῆς ὑποκυμαίνει ἡ ψάμμος. οἰκοῦσι γὰρ οἱ Πυγμαῖοι τὴν γῆν ὅσα μύρμηκες καὶ ἀγορὰν ἐναποτίθενται,¹ ἐπισιτίζονται δὲ οὐκ ἀλλότρια, ἀλλ' οἰκεία καὶ αὐτουργά· καὶ γὰρ σπείρουσι καὶ θερίζουσι καὶ πυγμαίῳ ζεύγει ἐφεστᾶσι, λέγονται δὲ καὶ πελέκει χρήσασθαι ἐπὶ τὸν ἄσταχυν ἠγούμενοι αὐτοὺς δένδρα εἶναι. ἀλλὰ τοῦ θράσους·

In Libië, terwijl Herakles sliep na het verslaan van Antaios, hadden de pygmeeën het op hem voorzien om Antaios te wreken. Want ze waren broers van Antaios, die hooghartig waren. Ze waren geen atleten, noch even sterk in het worstelen, maar uit de aarde geboren en voor de rest vrij sterk, en wanneer ze uit de aarde klimmen golft het zand. Want de pygmeeën wonen in de aarde zoals mieren en slagen hun voorzieningen ondergronds op, en ze eten niet het voedsel van anderen, maar dat van henzelf. Want ze zaaien en oogsten en rijden op karren getrokken door pygmeeënpaardjes, en ze zeggen dat ze een bijl gebruiken op graanhalmen, gelovende dat het bomen zijn. Maar ze zijn zo dapper! (...)

8.3 Griekenland

Tekst 5: Aristoteles, Problemata, 10.892a

Διὰ τίνα αἰτίαν οἱ νάνοι γίνονται; ἔτι δὲ μᾶλλον καθόλου, διὰ τί τὰ μὲν ὅλως μεγάλα, τὰ δὲ μικρά; εἶτα οὕτω σκεπτέον. δύο δὲ τὰ αἴτια· ἢ γὰρ ὁ τόπος ἢ ἡ τροφή. ὁ μὲν οὖν τόπος, εἴαν ᾗ στενός, ἢ δὲ τροφή, εἴαν ὀλίγη, ὥσπερ καὶ ἤδη γεγενημένων πειρῶνται μικροποιεῖν, οἷον οἱ τὰ κυνίδια τρέφοντες ἐν τοῖς ὀρτυγοτροφείοις. ὅσοις μὲν οὖν ὁ τόπος αἴτιος, οὗτοι πυγμαῖοι γίνονται. τὰ μὲν γὰρ πλάτη καὶ [τὰ] μήκη ἔχοντες γίνονται κατὰ τὸ τῶν τεκόντων μέγεθος, μικροὶ δὲ ὅλως. τούτου δὲ αἴτιον, ὅτι διὰ τὴν στενότητα τοῦ τόπου συγκλώμεναι αἱ εὐθεῖαι καμπύλαι γίνονται. ὥσπερ οὖν οἱ ἐπὶ τῶν καπηλείων γραφόμενοι μικροὶ μὲν εἰσι, φαίνονται δ' ἔχοντες πλάτη καὶ βάθη, ὁμοίως συμβαίνει καὶ τοῖς πυγμαίοις. ὅσοι δὲ διὰ τροφῆς ἔνδειαν ἀτελεῖς γίνονται, οὗτοι καὶ παιδαριώδη τὰ μέλη ἔχοντες φαίνονται. καὶ ἐνίους ἰδεῖν ἔστι μικροῦς μὲν σφόδρα, συμμέτρους δέ, ὥσπερ τὰ Μελιταῖα κυνίδια. αἴτιον δὲ ὅτι οὐχ ὡς ὁ τόπος ἢ φύσις ποιεῖ.

Waarom worden dwergen geboren, en waarom worden meer in het algemeen sommige dieren groot, en andere klein geboren? Deze vraag moet als volgt benaderd worden: twee factoren spelen hier een rol, namelijk ruimte en voedsel, dat wil zeggen ruimte als die beperkt is en voedsel als dat schaars is. (Zo wordt wel geprobeerd dieren van de geboorte af aan klein te houden, bijvoorbeeld door hondenfokkers die puppies in een kwartelkooi laten opgroeien.) Kinderen bij wie vooral de factor van ruimte een rol speelt worden als pygmeeën geboren, want hun breedte en hun lengte komen wat verhouding betreft met die van hun ouders overeen, maar ze zijn als geheel wel klein. Oorzaak hiervan is de beperkte ruimte die de

rechte lijnen ombuigt en krom maakt. Pygmeëen zijn als die op winkelpuien geschilderde menselijke figuurtjes die wel klein zijn, maar zo gemaakt zijn dat ze gewoon breedte en diepte lijken te hebben. Maar mensen die onvolgroeid zijn door gebrek aan voedsel vertonen ledematen zoals die van kinderen. Ook zien we soms mensen die wel heel klein zijn, maar toch goed geproportioneerd, vergelijkbaar met Meliteser hondjes; de oorzaak is in dit geval dat hun natuurlijke groei niet in overeenstemming is met de beschikbare ruimte.

(Uit: BEETS, J., FERWERDA, R., SCHOMAKERS, B., *Aristoteles: Problemen*, Budel, 2010.)

Tekst 6: Aristoteles, *De Generatione Animalium*, 2.8.748b-749a

τὸ
 δ' ἀποτελεσθὲν γίνεται γίννος. τοῦτο δ' ἐστὶν ἡμίονος ἀνάπηρος· καὶ γὰρ ἐκ τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ὄνου γίνονται γίννοι, ὅταν νοσήσῃ τὸ κύημα ἐν τῇ ὑστέρα. ἔστι γὰρ ὁ γίννος ὡσπερ τὰ μετάχοιρα ἐν τοῖς χοίροις· καὶ γὰρ ἐκεῖ τὸ πηρωθὲν ἐν τῇ ὑστέρα καλεῖται μετάχοιρον. γίνεται δὲ τοιοῦτος ὅς ἂν τύχῃ τῶν χοίρων. ὁμοίως δὲ γίνονται καὶ οἱ πυγμαῖοι· καὶ γὰρ οὗτοι πηροῦνται τὰ μέρη καὶ τὸ μέγεθος ἐν τῇ κυήσει, καὶ εἰσὶν ὡσπερ μετάχοιρα καὶ γίννοι.

Wat er uiteindelijk ontstaat is een ginnos. Dit is een misvormde muilezel. Ginnoi ontstaan ook uit een paard en een ezel, telkens wanneer de foetus ziek is in de baarmoeder. Een ginnos is zodoende vergelijkbaar met de metachoirra onder de varkens, want ook daar wordt de vrucht die in de baarmoeder misvormd werd metachoirron genoemd. Welk varken dan ook kan zo ter wereld komen. Ook dwergen worden op dezelfde manier wijze gevormd, want ook zij zijn als foetus misvormd wat hun ledematen en hun lengte betreft, en ze zijn vergelijkbaar met metachoirra en ginnoi.

Tekst 7: Aristoteles, *Historia Animalium*, 6.24.577b

οἱ δὲ καλούμενοι γίννοι² γίννονται ἐξ ἵππου, ὅταν νοσήσῃ ἐν τῇ κυήσει, ὡσπερ ἐν μὲν τοῖς ἀνθρώποις οἱ νάνοι, ἐν δὲ τοῖς ὑσὶ τὰ μετάχοιρα· καὶ ἴσχει δέ, ὡσπερ οἱ νάνοι, ὁ γίννος³ τὸ αἰδοῖον μέγα.

Ginnoi, zoals ze worden genoemd, komen voort uit een paard dat ziek was tijdens de zwangerschap, net zoals bij mensen de dwergen, en zoals bij varkens de *metachoirā*, en de *ginnos* heeft, net zoals de dwergen, een groot geslachtsorgaan.

Tekst 8 : Aristoteles, *De Partibus Animalium*, 4.10.686b

πάντα γάρ
ἐστὶ τὰ ζῶα νανώδη τᾶλλα παρὰ τὸν ἄνθρωπον·
νανώδες γάρ ἐστὶν οὐ τὸ μὲν ἄνω μέγα, τὸ δὲ
φέρων τὸ βάρος καὶ πεζεῦον μικρόν· ἄνω δ' ἐστὶν
ὁ καλούμενος θώραξ, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῆς
ἐξόδου τοῦ περιττώματος. τοῖς μὲν οὖν ἀνθρώποις
τοῦτο πρὸς τὸ κάτω σύμμετρον, καὶ πολλῶ
ἔλαττόν ἐστι τελειουμένοις· νέοις δ' οὔσι τοῦ-
ναντίον τὰ μὲν ἄνω μεγάλα, τὸ δὲ κάτω μικρόν
(διὸ καὶ ἔρπουσι, βαδίζειν δ' οὐ δύνανται, τὸ δὲ
πρῶτον οὐδ' ἔρπουσιν, ἀλλ' ἀκίνητίζουσιν)· νάνοι
γάρ εἰσι τὰ παιδία πάντα.

In vergelijking met de mens zijn alle andere dieren immers als dwergen, want iets waarvan het bovenste deel groot is en het deel dat het gewicht draagt en zich met zijn voeten voortbeweegt klein, lijkt op een dwerg. Het bovenste deel is dan wat men de romp noemt, die reikt van het hoofd tot aan de anus. Bij mensen is deze romp in een goede verhouding tot het onderste deel, dat wil zeggen relatief gezien veel kleiner, wanneer ze volgroeid raken. Tijdens hun kinderjaren zijn daarentegen de delen aan de bovenkant groot en het deel aan de onderkant klein. Daardoor komt het ook dat ze dan niet kunnen lopen maar wel kruipen, en in het begin nog niet eens kruipen maar zelfs stil liggen: kinderen zijn namelijk geheel en al dwergen.

(Uit: FERWERDA, R., *Aristoteles over dieren*, Groningen, 2000.)

Tekst 9: Hippokrates, Πέρι γονίης, 10.3-11

Τὸ δὲ πηρωθὲν ἐν τῆσι μήτρῃσι παιδίον φημὶ ⁴¹
αὐτὸ ἢ φλασθὲν πηρωθῆναι τῆς μητρὸς πληγείσης κατὰ
15 τὸ ἔμβρυον ἢ πεσοῦσης ἢ ἄλλου τινὸς βιαίου παθήματος
προσγενομένου τῇ μητρὶ· ἦν δὲ φλασθῆ, ταύτῃ πηροῦται
τὸ παιδίον· ἦν δὲ μᾶλλον φλασθῆ [τὸ ἔμβρυον], τοῦ
ὑμένος ῥαγέντος τοῦ περιέχοντος αὐτό, φθείρεται τὸ
ἔμβρυον· 2 ἢ ἐτέρῳ τρόπῳ τοιῶδε πηροῦται παιδία, ἐπὶ
20 ἐν τῆσι μήτρῃσι [κατὰ] τὸ χωρίον καθ' ὃ τι καὶ ἠρθρώθη
στενὸν ἢ, ἀνάγκη ἐν στενῷ κινευμένου τοῦ σώματος
πηροῦσθαι κατ' ἐκεῖνο τὸ χωρίον· ὥσπερ καὶ τῶν δενδρέων
ἄσσα ἐν τῇ γῆ ἐόντα μὴ ἔχει εὐρυχωρίην, ἀλλὰ ὑπὸ λί-
θου ἢ ὑπὸ τευ ἄλλου ἀπελήφθη, ἀνατέλλον σκολιὸν γί-
25 νεται, ἢ τῇ μὲν παχύ, τῇ δὲ λεπτόν· οὕτω δὲ ἔχει καὶ τὸ

παιδίον, ἦν ἐν τῆσι μήτρῃσι κατὰ τι τοῦ σώματος στενώ-
τερον ἢ ἕτερον τοῦ ἐτέρου.

XI. 1 "Ὅτι δέ, πεπηρωμένων ἀνθρώπων, ὑγίεια γίνονται
τὰ παιδία, ὡς ἐπὶ πλείον συμβαίνει· ἔχει γὰρ τὸν ἀριθμὸν
πάντα τὸ πεπηρωμένον τῷ ὑγιεῖ· ἐπὶ τὴν τί οἱ νόσημα
προσπέση, [καὶ] τοῦ ὑγροῦ αὐτοῦ, ἀφ' οὗ τὸ σπέρμα
γίνεται, τέσσαρες ιδέαι ἐοῦσαι, ὀκόσαι ἐν φύσει ὑπήρξαν,
τὴν γονὴν οὐχ ὅλην παρέχουσιν, ἀσθενέστερον δὲ τὸ κατὰ
τὸ πεπηρωμένον, οὐ θαῦμα δέ μοι δοκεῖ εἶναι καὶ πηρωθῆ-
ναι, καθάπερ ὁ τοκεύς. Ταῦτα δέ μοι ἐς τοῦτο εἰρέαται·
ἀναβήσομαι δ' αὖτις ὀπίσω ἐς τὸν λόγον ὃν ἔλεγον.

Over het algemeen valt er te zeggen dat alle dingen die groeien zo zijn, zoals iemand hen telkens in de ruimte inperkt. Zo is het ook voor een kind: als het veel ruimte heeft tijdens zijn groei, wordt het groter, als het daarentegen geprangd zit, wordt het kleiner.

Een kind dat in de baarmoeder gebrekkig is geraakt, daarvan zeg ik dat het gebrekkig is door een kneuzing, ofwel omdat de moeder een slag heeft gekregen op het embryo, of omdat ze gevallen is, of omdat een andere soort van geweldpleging aan de moeder toegebracht was. Als de embryo gekneusd is geraakt, dan is het kind daardoor gebrekkig. Als de embryo in nog grotere mate beschadigd is, en daardoor het vlies dat hem omringt gescheurd is, sterft de vrucht af.

En op deze nog andere manier worden kinderen gebrekkig: wanneer in de baarmoeder, op de plaats waar de embryo ook vastgehecht is, er een engte ontstaat, dan is het noodzakelijk gevolg dat, wanneer het lichaam zich in die engte heeft bewogen, er langsheen die plaats een

gebrekigheid ontstaat. Zo ook alle bomen die in de aarde weinig ruimte hebben, maar door een steen of door iets anders afgesneden worden: als zij oprijzen, worden zij krom, oftewel hier dik en daar dun. Zo is het ook met een kind, als in de baarmoeder een of andere plaats te nauw is voor het lichaampje, en dit werkt zo voor alle lichaamsdelen.

Hoewel zij gebrekkig zijn, komen er uit gebrekkigen gezonde kinderen voort: dit komt in hogere mate voor. Want al wat gebrekkig is, bezit hetzelfde aantal elementen als een gezond deel. Wanneer er een of andere ziekte iemand overvalt, en wanneer zijn vocht, waarvan het zaad stamt, de vier soorten die er zijn in de natuur, geen complete bevruchting tot stand brengt, dan lijkt het mij niet verwonderlijk te zijn dat de kinderen ook gebrekkig zullen zijn, zoals zijn verwekker. Dat is wat ik hierover te zeggen had: nu zal ik terugkeren naar het onderwerp waarover ik het heb.

8.4 Rome

Tekst 10: CIL 1.569

^a
c ASTOR   ^b
   ΜΟΝΟΝΙΜΝΟΥΡ·ΡΕΤΛΡ

Tekst 11: Cassius Dio, Romeinse geschiedenis, 67.8.4.

πολλάκις δὲ καὶ τοὺς ἀγῶνας νύκτωρ ἐποίει, καὶ
ἔστιν ὅτε καὶ νάνους¹ καὶ γυναῖκας συνέβαλλε.

Vaak hield hij (Domitianus) de spelen ook 's nachts, en soms liet hij dwergen en vrouwen vechten.

Tekst 12: Historia Augusta, Alexander Severus, 34.2-4.

Nanos et nanas et moriones et vocales exsoletos et omnia acroamata et pantomimos populo donavit; qui autem usui non erant singulis civitatibus putavit alendos singulos, ne gravarentur specie mendicorum.

Hij schonk de mannelijke en vrouwelijke dwergen aan het volk, en dwazen en schandknappen met een goede stem, en alle entertainers en dansers. Degenen die echter geen nut hadden werden elk aan een stad toegewezen voor onderhoud, zodat geen belast werd met een nieuw soort bedelaars.

Tekst 13: Longinus, De Sublima, 44.5.

“ ὡςπερ οὖν, εἴ γε ” φησί
“ τοῦτο πιστόν ἐστιν <ὄ> ἀκούω, τὰ γλωττόκομα,
ἐν οἷς οἱ πυγμαῖοι, καλούμενοι δὲ νᾶνοι, τρέφονται,
οὐ μόνον κωλύει τῶν ἐγκεκλεισμένων τὰς αὐξήσεις
ἀλλὰ καὶ συναραιοῖ² διὰ του περικείμενον τοῖς σώμασι
δεσμόν, οὕτως ἅπασαν δουλείαν, κἂν ἦ δικαιοσύνη,
ψυχῆς γλωττόκομον καὶ κοινὸν ἂν τις ἀποφῆναιτο
δεσμωτήριον.”

Dus zo, als wat ik hoor waar is, zei hij, dat de kooien, in dewelke ze pygmeëen houden, die dwergen worden genoemd, niet alleen het groeien van diegenen die opgesloten zijn verhinderen, maar hun lichamen doen krimpen door de boeien die hun lichaam omklemmen, zo is ook alle slavernij, zelfs al is ze heel terecht, duidelijk een kooi voor de ziel, een gemeenschappelijke gevangenis.

Tekst 14: Lucianus, Symposion, 18.

Ἰ Διαλιπόντων δὲ ὀλίγον, ὡςπερ εἰώθασι, τῶν παρακομιζόντων τὰ ὄψα μηχανώμενος Ἀρισταίνετος μηδ' ἐκείνους ἀτερπῆ τὸν καιρὸν εἶναι μηδὲ κενὸν ἐκέλευσε τὸν γελωτοποιὸν εἰσελθόντα εἰπεῖν τι ἢ πράξαι γελοῖον, ὡς ἔτι μᾶλλον οἱ συμπόται διαχυθεῖεν. καὶ παρήλθεν ἄμορφός τις ἐξυρημένος τὴν κεφαλὴν, ὀλίγας ἐπὶ τῇ κορυφῇ τρίχας ὀρθὰς ἔχων· οὗτος ὠρχίσαστό τε κατακλῶν ἑαυτὸν καὶ διαστρέφων, ὡς γελοϊότερος φανείη, καὶ ἀνάπαιστα συγκροτῶν διεξῆλθεν αἰγυπτιάζων τῇ φωνῇ, καὶ τέλος ἐπέσκωπτεν ἐς τοὺς παρόντας. οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἐγέλων ὁπότε σκωφθεῖεν, ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς τὸν Ἀλκιδάμαντα ὁμοίον τι ἀπέρριψε Μελιταίου κυνίδιον προσειπὼν αὐτόν, ἀγανακτήσας ἐκείνος— καὶ πάλαι δὲ δῆλος ἦν φθονῶν αὐτῷ εὐδοκιμοῦντι καὶ κατέχοντι τὸ συμπόσιον—ἀπορρίψας τὸν τρίβωνα προῦκαλείτό οἱ παγκρατιάζειν, εἰ δὲ μή, κατοίσειν αὐτοῦ ἔφη τὴν βακτηρίαν. οὕτω δὲ ὁ κακοδαίμων Σατυρίων—τοῦτο γὰρ ὁ γελωτοποιὸς ἐκαλείτο—συστὰς ἐπαγκρατιάζε. καὶ τὸ πρᾶγμα ὑπερήδιστον ἦν, φιλόσοφος ἀνὴρ γελωτοποιῶ ἀνταιρόμενος καὶ παίων καὶ παιόμενος ἐν τῷ μέρει. οἱ παρόντες δὲ οἱ μὲν ἠδοῦντο, οἱ δὲ ἐγέλων, ἄχρι ἀπηγόρευσε παιόμενος ὁ Ἀλκιδάμας ὑπὸ συγκεκροτημένου ἀνθρωπίσκου καταγωνισθεῖς. γέλως οὖν πολὺς ἐξεχύθη ἐπ' αὐτοῖς.

Toen zoals bij een diner gebruikelijk is even gewacht werd met het serveren van de volgende gang, zorgde Aristainetos er voor dat zelfs deze welkome adempauze niet zonder enige verstrooiing voorbij ging. Hij gaf een teken dat de clown ten tonele mocht verschijnen om met zijn dollen fratsen en komische uitlatingen de sfeer nog gemoedelijker te maken. Er kwam een wanstaltig kereltje binnen, met een kaalgeschoren kop, op enkele haren na die in het midden van zijn kruin rechtop stonden. Hij voerde een dansje uit waarbij hij zich in allerlei bochten wrong om zijn verschijning nog lachwekkender te maken. Vervolgens debiteerde hij staaltjes van scabreuze poëzie met zware Egyptische tongval om te besluiten met een geïmproviseerde beschimping van zijn publiek.

Er heerste hilariteit alom, toen hij de één na de andere in lachwekkende bewoordingen neersabelde, tot hij hetzelfde deed bij Alkidamas en hem een Maltees schoothondje noemde.

De cynicus stikte bijna van verontwaardiging- het was al lang duidelijk dat hij het schier ondraagelijk vond dat die clown zo in de smaak viel en alle aandacht van de gasten naar zich toetrok. Hij wierp zijn filosofenplunje af en daagde de potsenmaker uit tot een vuistgevecht, en wilde hij niet, dan zou hij hem er met zijn stok stevig van langs geven. De arme Satyrion – zo heette de clown – ging dus in de vechthouding staan en vocht. Een schouwspel om duim en vingers naar af te likken: clown en filosoof tegenover elkaar, beurtelings klappen uitdelend en incasserend. Sommige onder de gasten overviel plaatsvervangende schaamte, anderen schuddebuikten van het lachen, tot Alkidamas murw geslagen de handdoek in de ring gooide en met de staart tussen de poten afdroop, verslagen door een compacte maar afgetrainde dwerg.

(Uit: GYSELINCK, W., *Onder professoren. Een symposium*, Leuven, 2008)

Tekst 15: Plinius, *Naturalis Historia*, 7.16

Eodem praeside minimus homo duos pedes et palmum Conopas nomine in deliciis Juliae neptis eius fuit, et minima mulier Andromeda liberta Iuliae Augustae. Manium Maximum et M. Tullium equites Romanos binum cubitorum fuisse auctor est M. Varro, et ipsi vidimus in loculis adservatos.

Toen dezelfde man (Augustus) heerste, was de kleinste man twee voet en een palm groot. Hij heette Conopas, en was de lieveling van zijn (Augustus) kleindochter Julia, en de kleinste vrouw was Andromeda, de liberta van Julia Augusta. M. Varro stelt dat de Romeinse ridders

Manius Maximus en M. Tullius twee ellen groot waren, en we hebben hen zelf ter plekke begraven gezien.

Tekst 16: Seneca, Controversiae, 10.4

Quidam expositos debilitabat et debilitatos mendicare cogebat ac mercedem exigebat ab eis. Rei publicae laesae accusatur. (...) Hinc caeci innitentes baculis vagantur, hinc trunca brachia circumferunt, huic convulsi pedum articuli sunt et extorti tali, huic elisa crura, illius inviolatis pedibus cruribusque femina contudit : aliter in quemque saeviens ossifragus iste alterius brachia amputat, alterius enervat, alium distorquet, alium delumbat, alterius diminutas scapulas in deforme tuber extundit et risum e crudelitate captat. (...) Huic recta membra sunt, et, si nemo moratur, proceritas emicabit : ita frangantur ut humo se adlevare non possit, sed pedum crurumque resolutis vertebrae reptet.

Een man was gewoon ten vondeling gelegde kinderen kreupel te maken, dwong hen bedelaars te zijn en eiste een som geld van hen. Hij werd ervan beschuldigd de staat kwaad te berokkenen. (...) Hier zwerven de blinden rond terwijl ze steunen op stokken, hier dragen (anderen) armstompjes rond, van dit (kind) zijn de pezen van de voeten gescheurd en zijn enkels verdraaid, van deze zijn de benen verbrijzeld, van een andere heeft hij de dijen gebroken, maar zijn voeten en onderbenen liet hij onaangedaan; voor elk vond hij een andere wreedheid, deze bottenbreker amputeert de arm van de ene, snijdt de zenuwen door van een andere, nog een andere verdraait hij, een vierde castreert hij. In nog een andere stuitte hij de schouders en sloeg hen in een vervormde stomp en zoekt om een lach uit zijn wreedheid. (...) Dit (kind) heeft rechte ledematen, en, als niemand hem remt, zal hij hoog opschieten: laat hem gebroken worden zodat hij zich niet van de grond kan oprichten, maar rondkruipt met verzwakte pezen van voeten en benen.

Tekst 17: Statius, Silvae, 1.6.56-64

Hic audax subit ordo pumilorum, quos natura brevis statim peracta nodosum semel in globum ligavit. Edunt vulnera conseruntque dextras et mortem sibi-qua manu!-minantur. Ridet Mars pater et cruenta Virtus casuraeque vagis grues rapinis mirantur pugiles ferociores.

Dan komt een bende dwergen eraan, wier groeiperiode plots gestopt was, wat hen bond in een geknotte klomp voor altijd. Ze geven en ontvangen wonden, en bedreigen de dood – met zulke (kleine) handen! Vader Mars en bebloede Virtus lachen, en kraanvogels, terwijl ze wachten om neer te dalen op verspreide buit, verwonderen zich over de woestere vechters.

Tekst 18: Suetonius, Augustus, 44.5

Ad scaenicas quoque et gladiatorias operas et equitibus Romanis aliquando usus est, verum prius quam senatus consulto interdiceretur. Postea nihil sane praeterquam adolescentulum Lycium honeste natum exhibuit, tantum ut ostenderet, quod erat bipedali minor, librarum septemdecim ac vocis immensae.

Ook Romeinse ridders liet hij wel optreden op het toneel en als gladiator, dat is te zeggen, totdat een senaatsbesluit dit verbood. Nadien heeft hij nooit meer iemand op het toneel laten optreden, behalve een jonge knaap Lycius van goede familie. En dat alleen om hem te tonen; hij was namelijk minder dan twee voet lang, woog zeventien pond en had desondanks een stentorstem.

(Uit: DEN HENGST, Suetonius, Keizers van Rome, Amsterdam, 1996.)

Tekst 19: Suetonius, Tiberius, 61.

Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quodam convivio, cui et ipse affuerit, interrogatum eum subito et clare a quodam nano astante mensae inter copreas, cur Paconius maiestatis reus tam diu viverit, statim quidem petulantiam linguae obiurgasse, ceterum post paucos dies scripsisse senatui, ut de poena Paconi quam primum statueret.

Een oud-consul heeft in de kronieken opgetekend dat op een drukbezocht banket, waarbij hij zelf aanwezig was geweest, een dwerg, die te midden van enkele narren aan Tiberius' tafel stond, plotseling voor iedereen verstaanbaar gevraagd had waarom Paconius, aan wie majesteitsschennis ten laste was gelegd, nog zo lang gespaard werd. De man had op het ogenblik zelf een schrobbering gekregen voor zijn brutale opmerking, maar enkele dagen later had Tiberius de senaat geschreven zo spoedig mogelijk een beslissing te nemen over de straf van Paconius.

9. Bijlagen II: Afbeeldingen

Figuur 1: Choes, Dresden, Albertinum, ZV 1827

Figuur 2: Askos, Basel, Antikenmuseum, Z 303

*Figuur 3: Bronzen figurine,
Boston, Museum of fine arts,
08.32D*

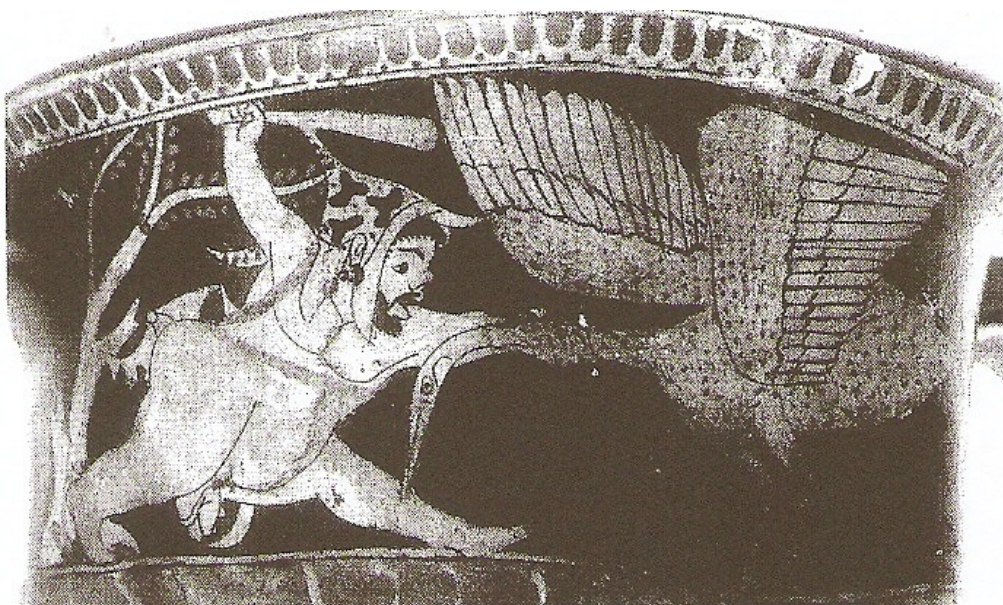

*Figuur 4 + Figuur 5:
Bronzen figurines,
Tunis, Musée du Bardo,
F215 + F213*

Figuur 6 : Fragment van Stamnos, Erlangen, Universiteitsbezit, 1707

Figuur 7 : Rhyton, St. Petersburg, Hermitage Museum, b 1818

*Figuur 8 : Pelike, St. Petersburg,
Hermitage Museum, b 1621*

*Figuur 9: Skyphos, Yale,
Universiteitscollectie, R. Darlington
Stoddart collectie, 160*

Figuur 10: Pelike, Boston, MFA, 76.45

a

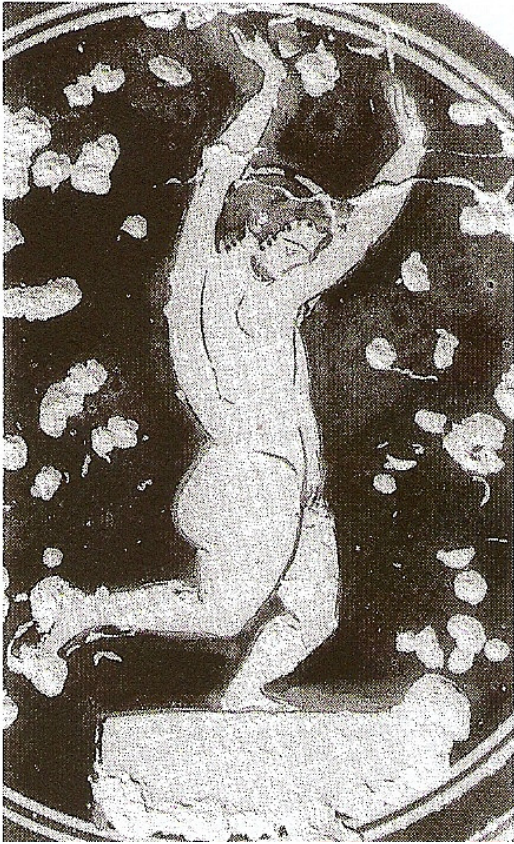

b

Figuur 11: Aryballos, Parijs, Louvre, CA 2183

Figuur 12 : Beker, Oxford, Ashmolean Museum, 1938.312

Figuur 13 : Fragment van beker, Athene, Agora Museum, P 2574

*Figuur 14 + 15:
Fragment van
beker, Ferrara,
Museo
Nazionale, 20363
+ Lekythos, New
York, Parke-
Bernet Galleries*

*Figuur 16: Pelike, Agrigento, Museo
Civico, ex Giudice 638*

*Figuur 17:
Beker,
Berlijn, Altes
Museum,
S.121*

*Figuur 18: Bronzen figurine,
Boston, Museum of fine arts, Res.
08.32K*

Figuur 19: Bronzen figurine, Tunis, Musée du Bardo, F 214